

Ti mænd, der satte en dagsorden

Diskussionen om kirkelig filantropi 1866-1900

Af Jørn Henrik Petersen

Denne artikels formål er at give en samlet præsentation af ti ledende kirkelige filantropers tænkning i perioden fra 1866, hvor Christianshavns Understøttelsesforening på initiativ af to præster ved Vor Frelzers kirke så dagens lys, til 1900, da N.C. Dalhoff udgav sine forelæsninger over diakoni afholdt på pastoralseminariet. Derfor behandler artiklen ikke den rent humane filantropi, som den fx fandt udtryk hos professorerne Rasmus Nielsen (1809-1884) og Harald Høffding (1843-1931). Ej heller behandles stiftsfysikus Frederik Krebs (1814-1881) og hans betydelige bidrag til arbejdet i den store fattigkommission (1869-1871). Biskop Hans Lassen Martensens væsentlige synspunkter på kirkens forhold til fattigdommen er heller ikke medtaget, da de kun i mindre grad omhandler det filantropiske spørgsmål. Fokus er rettet mod ti centrale skikkelsers tanker om filantropi og diakoni, idet fremstillingen er struktureret ud fra en kronologi, der bygger på deres arbejders tidsmæssige placering i perioden. Af omfangsmæssige grunde er der kun i meget begrænset udstrækning henvist til sekundærlitteratur af kirke- og diakonihistorisk karakter. Jeg har villet lade de ti mænd og deres tekster tale for sig selv.

Baggrunden for Christianshavns Understøttelsesforening

Indre Mission blev dannet i 1853 og betonedede fra begyndelsen, at det afgørende var ord- og ikke gerningsmission. Da Københavns *Indre Mission* i 1865 så dagens lys, var mange københavnske præster skeptiske over for den vækkelsesprægede landmission og mente, at fremtiden lå i tankerne bag den tyske diakoni. København var i kølvandet på den begyndende industrialisering og næringsfrihedens indførelse (1862) præget af proletarisering og sociale problemer, og snart fulgte bekymringer over den socialistiske agitation blandt arbejderne.

Det var baggrunden for Vilhelm Munck og Johan Holcks initiativ på Christianshavn. De var kirkelige filantroper i den forstand, at de var knyttet som hhv. kateket og residerende kapellan, senere sognepræst, til Vor Frelzers Kirke, men de betonedede den alment humane filantropi, som, de dog mente, havde rod i kristendommen.

Christianshavns Understøttelsesforening

Den 13. februar 1866 lød de første meldinger fra *Christianshavns Understøttelsesforening*.¹ Dens formål var »ad Frivillighedens og Kjærlighedens Vei at understøtte Trængende paa Christianshavn saaledes, at de sættes i stand til at hjælpe sig selv og saa vidt muligt hindres i at synke ned i en uheldelig Nød og at hjemfalde til det almindelige Fattigvæsen«.² Kom man først på fast almisse, var drivfjederen til sparsommelighed og hæderligt arbejde væk,³ og det blev ikke længere regnet for en skam at ty til fattighjælp. Den første kontakt til fattigvæsenet førte den anden med sig og så fremdeles. Foreningen ville derfor være »Melleminstants« mellem de fattige og fattigvæsenet.

Borgerne måtte selv tage hånd om fattigplejen og »ved frivilligt Arbejde og frivillige Ydelser sætte en Dæmning for den store Fattigdommens Strøm, der nu ustandset glider ned i det almindelige Fattigvæsen«.⁴ Det var ikke en appel til det offentlige, men til stadens borgere der selv måtte bidrage til at løse de voksende problemer. Det var afgørende at skelne mellem »den forskyldte og den uforskyldte Elendighed«, og det kunne kun ske, hvis velgørenheden »selv gaae ind i Husene«.⁵ Da ville de fattige se, »at de Velhavende bekymre sig om deres Kaar og Velvære paa en mere kjærlig og menneskelig Maade end ved det almindelige og tvungne Fattigvæsen«.⁶ Der skulle knyttes bånd mellem klasserne.

Om understøttelsesforeningens opgave skrev Munck, at den

... ad saa mange Veie, som den formaaer, stræbe at forebygge Fattigdommen ved at arbeide for tilstrækkelige og bedre Arbejderboliger, ved at fremme Sparsommelighed og ved at skaffe Erhverv. Endelig vil den af al Magt bestræbe sig for at slaae en Bro over den dybe Adskillelse, der findes mellem de Velhavende og de Fattige, ved personlig Hengivelse og idelig personlig Berørelse vil den søge at drage Arbeidsklassen fremad og opad, ved levende Deeltagelse og ved materiel Hjælp, hvor saadan er fornøden, vil den søge at oprette de Fattiges Selvfølelse, Selvstændighed og Mod, saavidt dens Evner strækker.⁷

1 *Meddelelser om Christianshavns Understøttelsesforening udgivne af dens Bestyrelse* 1866, København.

2 Ibid. s. 3.

3 Ibid. s. 4.

4 Ibid. s. 4.

5 Ibid. s. 13.

6 Ibid. s. 14.

7 V. Munck: *Om de fattiges Vilkaar paa Christianshavn*, København, 1867, s. 119.

Opgaven var at udvikle selvfølelse, selvstændighed og mod blandt de vanskeligt stillede, hvis der endnu var håb. Derfor skulle filantropien »gaae ind i Husene« for at se, hvordan det stod til derinde, selv tale med de fattige og selv kontrollere, »om disse Fattige sige sandt i enhver Henseende«.⁸ Filantropien skulle således vurdere trangens ægthed, yde rådgivning, knytte kærlige bånd mellem de fattige og de andre klasser, slå bro mellem klasserne og drage arbejderne opad gennem social mobilitet. Det afgørende var, hvordan mennesker forholdt sig til deres egen situation. Hjælp skulle have udsigt til at skabe positive forandringer, så den trængende kunne løftes opad. Velgørenhed, der ikke ville rejse, hæve og styrke selvagtelsen og fremme lysten til selvforøgelse, var spildt ulejlighed. Det var den trængendes egen håndtering af trangssituationen, der satte skellet mellem værdigt og ikke-værdigt trængende; men det var dog i sidste ende 'undersøgerens' vurdering, der var udslagsgivende, når skellet i praksis skulle trækkes.

Både de private filantropiske foreninger og menighedsplejerne ville bygge bro mellem klasserne, opløse skellet mellem det materielle og åndelige, styrke familien efter den borgerlige families kernefamilieideal, 'gå ind i husene' for gennem det personlige og engagerede møde at knytte forståelsens bånd mellem de grupper, som den fremherskende ulighed gav en forskellig samfundsposition. Det var de sociale bånd, der skulle gøre en statslig intervention overflødig.

Foreningen ville samordne sin egen indsats og det offentlige fattigvæsen, fordi den hidtidige private valgørenhed led under, at den

hos os [har] forgrenet sig i en unødvendig Uendelighed af Selskaber, hvoraf ethvert forfølger sit Øiemed, men mangler al Forbindelse med det offentlige Fattigvæsen og andre Velgjørnehedsforeninger, den har altsaa gjort det let for enhver industriel Fattig, som har opgivet Selvfølelsen og den ægte Stolthed, at skaffe sig Hjælp af mange Slags fra mange Kanter, den har i mange Tilfælde været urimelig ødsel, den har i alt for faae Tilfælde seet sig rigtig for, inden den traadte til, og den har næsten aldrig været sig selv klar, hvad angaar de Principer, der burde følges, og det Maal, der burde stræbes til.⁹

På den anden side kunne en egentlig organisering føre til, at den private valgørenhed kom til at ligne det offentlige fattigvæsen.

⁸ Meddelelser, op. cit. s. 13.

⁹ Munck 1867, op.cit. s. 64.

Vilhelm Munck og hans overvejelser om fattigdom og fattigforsorg

Vilhelm Munck og Johan Christopher Holck var centrale skikkelser bag Christianshavns Understøttelsesforening.

Munck¹⁰ (1833-1913) blev teologisk kandidat i 1858. Han var først adjunkt ved latinskolen i Flensborg og var fra 1862 til 1864 kateket ved den frie danske menighed samme sted. Efter at være blevet afsat af preusserne blev han i 1865 kateket ved Vor Frelzers Kirke på Christianshavn og i 1868 præst ved straffeanstalten (Kvindefængslet på Christianshavn). Fra 1875 til 1906 var han sognepræst i Herlufsholm. Han spillede en stor rolle for udviklingen af sygekassesagen¹¹ og var i en lang periode redaktør af *Sygekassetidende*, ligesom han var medlem af sygekassenævnet fra 1892 til 1911.

Muncks udgangspunkt var, at

Det offentlige Fattigvæsen koster aarlig en forfærdelig Mængde, hvad Skatteydernes Lomme maa bekjende; de mangfoldige private Velgjørenhedsselskaber raabe navnlig om Vinteren i Munden paa hverandre om Bidrag, saa man nok kan blive forskrækket over Chorets Størrelse; Dørklokkerne sættes hele Aaret rundt i Bevægelse af velklædte eller pjaltede Tiggere, hvis Antal tiltager i en foruroligende Grad, hvor der gives noget, – alt dette og endnu meget mere er aabenlyse Tegn paa, at Fattigdommen voxer, og derover kunne alle være med til at klage.¹²

Fattigdommen havde – ikke mindst i storbyen – været og var i vækst, og det betød udvikling af et »stærkt og farligt Proletariat«.¹³

Der er en himmelvid Forskjel mellem de fattige men stræbsomme Arbeidere, der spise deres knap tilmaalte Brød uden at tabe deres Menneskeværdighed, og saa et Proletariat, der har opgivet Ævret og lever, som det kan træffe sig, legemligt og aandeligt forkommen i høieste Grad ... Som en dygtig Arbejderbefolkning er en

¹⁰ *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg. Bd. XVI, s. 196-97.

¹¹ *Dansk Velfærdshistorie*, red. Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen & Niels Finn Christiansen, bd. 1, *Frem mod socialhjælpsstaten*, Odense, 2010, 425ff. og 465ff.; *Dansk Velfærdshistorie*, red. Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen & Niels Finn Christiansen, bd. 2, *Mellem skøn og ret*, Odense, 2011, 349ff.

¹² V. Munck, V.: *Om fattigdommen i Kjøbenhavn*, København, 1869, s. 3.

¹³ *Ibid.* s. 5.

stor Velsignelse, saaledes er at talrigt Proletariat en stor Forbandedelse baade for en Stat og for en Kommune; hvorledes hiin skabes og dette undgaaes, bliver i vor Tid mere og mere det brændende Spørgsmaal, og det er vel i Grunden Fremtidens største Spørgsmaal.¹⁴

Derfor måtte »Menneskevenner«¹⁵ dæmme op for den tiltagende nød og elendighed og »staa Begyndelserne imod«.¹⁶ Man måtte standse væksten i proletarernes antal ved at forebygge, at stræbsomme arbejdere ikke gled ned i uføret. Udviklingen var fremkaldt af flere forhold, men skyldtes også det offentlige fattigvæsens virke:

... naar et Samfund opdager, at en stor Deel af dets Medlemmer ved forskellige Samfundet utilregnelige Omstændigheder ere komne i en vanskelig Stilling, da er det navnlig i et frit Land af mange Grunde hver god Borgers Pligt at modarbejde Ondet, saavidt skee kan, at følgelig vi, som ere Borgere i Kjøbenhavn, paa-drage os et alvorligt Ansvar, dersom vi med Hænderne i Skjødets lade Fattigdom og Proletariat groe frodigt, overladende hele Om-sorgen for de fattige Klasser til det officielle Fattigvæsen ... De, som maatte mene, at det officielle Fattigvæsen kan og skal tage sig af al Armod og Elendighed i Samfundet, gjøre sig skyldige i en uhyre Vildfarelse, som ikke kan have andet end de sørgeligste Følger for Samfundet.¹⁷

Man kunne ikke forlade sig på det officielle fattigvæsen, der netop tenderede at fremme proletariseringen; men ej heller den aktuelle private indsats var uden problemer.

Munck kritiserede den »varmhjertede, menneskekjærlige private Godgjørenhed«¹⁸ for at hjælpe mange, der ikke burde have hjælp, og som i virkeligheden blev skadet af hjælpen, mens den havde ladet andre, der i fuldt mål fortjente hjælp, sulte. Denne »Blindhed«¹⁹ gjaldt ikke kun spørgsmålet om personernes »værdighed«, men i samme grad de midler, der blev bragt i anvendelse. Det var derfor vigtigt, at givere, der ikke havde tid eller evne til selv at se sig for, i stedet betroede

14 Ibid. s. 15.

15 Ibid. s. 23.

16 Ibid. s. 23.

17 Ibid. s. 42-43.

18 Ibid. s. 66.

19 Ibid. s. 66.

»deres Kjærlighedsgavers Anvendelse og Uddeling til Mænd og Quinder, som ville paatage sig samvittighedsfuldt at undersøge de Fattiges Forhold, og som til den Ende slutte sig sammen indenfor et bestemt District eller Sogns Grændser og dele Arbeidet i dette mellem sig«.²⁰

Opgaven er den at hæve vor Arbeiderstand, som trykkes af ublide Kaar og talrige falske Venner, til større Selvfølelse, Sparsommelighed og Dannelse. Opgaven er ved stadige og energiske Bestræbelser at naae derhen, at der saa vidt muligt altid udstrækkes en hjælpende Haand imod den, der er ifærd med at bukke under for Fattigdommen men dog endnu har Lyst til at blive reddet og vil selv hjælpe med dertil.²¹

Det påhvilede fattigvæsenet at tage sig af al nød og fattigdom uanset dens karakter. Der var tale om en enhedsforsørgelse. Derfor optrådte fattigvæsenet alt for strengt mod de mange værdigt trængende og alt for mildt mod de uværdige. Når behandlingen skulle være ens og lige-
lig, kunne systemet ikke revse »den selvforskyldte Elendighed«,²² uden at det samtidig gik ud over den uskyldige. Ej heller kunne det »mildt og venligt antage sig de værdige Fattige uden at maatte udstrække Mildheden til mangfoldige uværdige, der havde bedst af en streng og kraftig Behandling, fordi andet virker ikke paa dem«.²³

Der maa skiftes mellem den private Godgjørenhed og det officielle Fattigvæsen, saaledes at hver faar den Deel af Fattigdommen, som med Rette tilkommer den. Uden Vakkelvorenhed og uden Vankelmod maa den Grundsætning indføres og hævdes i vor hele Fattigpleie, at med dem, der ere under det offentlige Fattigvæsen, kan vel den personlige Godgjørenhed men ikke den organiserede private Godgjørenhed have med at gjøre og omvendt. Dertil maa det bringes, at den Deel af Fattigdommen, som kan reises og vil reises, finder en tilstrækkelig Støtte og Tilflugt hos den private Velgjørenhed, saa at det officielle Fattigvæsen lidt efter lidt kun faaer med dem at gjøre, som ikke ville reise sig selv og derfor heller ikke kunne reises.²⁴

²⁰ Ibid. s. 70-71.

²¹ Ibid. s. 74.

²² Ibid. s. 78.

²³ Ibid. s. 78.

²⁴ Ibid. s. 78-79.

Den grundlæggende skelnen gik således mellem dem, der ville, og dem, der ikke ville »reise sig selv«. Det var den basale idé bag det todelte fattigvæsen – tidens mantra – om end det var svært at operationalisere skellet.

Filantropien skulle udvikle og fastholde en familiær autonomi i forhold til fattigvæsenets patriarkalsk deklasserende indgriben, og den skulle løse det problem, at både den offentlige forsørgelse og den hidtidige velgørenhed havde været blind, fordi de ikke havde formået ret at skelne mellem den værdigt og den uværdigt trængende. Det krævede en mere intens indsats for at klassificere de fattige. Just i den sammenhæng spillede 'undersøgeren', der 'gik ind i husene' en stor rolle.

J.C. Holcks synspunkter

Også Muncks kollega, residerende kapellan, senere sognepræst J.C. Holck, ytrede sig i 1869 i principielle vendinger om fattigvæsenets indretning.

Holck²⁵ (1824-1899) blev teolog i 1849. Fra 1852 til 1863 var han kateket ved Garnisons Kirke. Derefter var han frem til 1880 residerende kapellan ved Vor Frelzers Kirke og fra 1880 til 1898 sognepræst. Han var sammen med Munck initiativtager til Christianshavns Understøttelsesforening og aktiv i de københavnske sygeplejeforeninger. I 1874 var han igen sammen med Munck aktiv i dannelsen af *Københavns Understøttelsesforening* og var medlem af dens hovedbestyrelse.

Også for ham var det »indlysende for enhver Borger, at det er hans ligefremme Pligt efter Evne at bidrage til det hele Samfunds Gavn, hvortil han hører, og give sin Skjerv baade af Tid og Kræfter til Fremme og Udvikling af alt hvad der kan tjene til det heles Tarv«. ²⁶ Og til »det heles tarv« hørte initiativer til forebyggelse af, at den stræbsomme arbejder led nederlag.

Siden 1849-grundloven var, mente Holck, den bevidsthed trængt ind i folket, at det var enhver statsborgers pligt at ofre tid og kræfter på det heles vel. Han fremhævede ikke mindst »den private Godgjørenhed, det private Understøttelsesvæsen eller det frivillige Fattigvæsen« ²⁷ – kært barn har mange navne.

Hans hovedsynspunkt var, at

²⁵ *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., bd. X, s. 393-94.

²⁶ Holck, J.C.: *Om Godgjørenhed og frivilligt Fattigvæsen*, København, 1869, s. 2-3.

²⁷ *Ibid.* s. 3.

Der maa nødvendigvis saavidt muligt drages grændse mellem saadanne Trængende, som ikke ville hjælpe sig selv og derfor ikke staa til at redde, og saadanne, som lade sig reise, fordi de baade kunne og gjerne ville hjælp sig selv, medens de dog ikke kunne reise sig uden Understøttelse eller uden Understøttelse undgaa at synke. Med andre ord, der maa skjelnes mellem Brøden og Ulykken. Den første slags Trængende maa ubetinget henvises til det almindelige Fattigvæsen, der er i Besiddelse af den fornødne Politimyndighed til at tvinge de dovne og gjenstridige, der hellere ville tigge end arbeide ...

Derfor har det at give sig ind under det almindelige Fattigvæsen noget afskrækkende ved sig, som det ogsaa bør have, saa at ingen ærekær og stræbsom Mand griber til at bruge den ham i Grundloven hjemlede Ret til at nyde offentlig Understøttelse, uden at han tvinges af den alleryderste Nød. Saaledes bør det være. Men naar saa at sige alle Trængende skæres over en Kam og hjælpes paa samme Maade, kan det vanskelig undgaas, at Selvfølelsen og Selvgættelsen svækkes, hvilket naturligtvis i høj Grad er demoraliserende. Det vil mindre og mindre blive anset for en Skam at falde det offentlige til Byrde. Følelsen af det hæderlige i at kunne hjælpe sig selv bliver svækket, og Anstrengelsen for at holde sig oppe som Følge deraf mindre.²⁸

Der er tydeligvis en tæt sammenhæng mellem Muncks og Holcks synspunkter. Var man en gang havnet i det offentlige system, var skaden sket, og der var ingen vej tilbage.

Der måtte derfor organiseres et frivilligt fattigvæsen til at tage sig af dem, »der trods al Flid, Sparsommelighed og Arbejdsomhed ere ude af Stand til uden nogen Understøttelse at underholde sig selv og deres Familie«. ²⁹ Skulle gaverne komme de rette til gode, måtte den hidtidige spredte velgørenhed organiseres og centraliseres. Derfor var understøttelsesforeningerne og tanken om en fælles bestyrelse en vigtig ting.

Tanken resulterede da også – efter et kompliceret forløb – i 1874 i dannelsen af *Kjøbenhavns Understøttelsesforening*.³⁰

28 Ibid. s. 9.

29 Ibid. s. 12.

30 F. Rüdiger: *Kjøbenhavns Understøttelsesforening 1. november 1874 – 31. oktober 1899. Fattigdom og Fattigforsorg i Kjøbenhavn før og nu*, København, 1899. Den sidste beretning fra *Christianshavns Understøttelsesforening* [Beretning om Christianshavns Understøttelsesforening for Aaret fra 1. Novbr. til 31. Octbr. 1874, København, 1875] vedrørte året 1873/74, hvor foreningen meddelte, at alle byens un-

Som Munck betonedede Holck, at anvendelsen af sognet som understøttelsesforeningernes afgrænsning var en praktisk foranstaltning, der på ingen måde knyttede an til menighederne. Det drejede sig om et almindeligt, borgerligt anliggende, der kun havde den forbindelse til kristendommen, at den »tager den sande Humanitet i sin Tjeneste, og denne er saavel en Forberedelse for som en Følge af hin«. ³¹ Deres præstegerning til trods var det den almene humanitet, der var sporen i Muncks og Holcks indsats – men et spadestik dybere nede lå dog kristendommen.

Man måtte desværre konstatere, at selvstændighedsfølelsen, selvfølelsen og stoltheden hos mange arbejdere lod meget tilbage at ønske. Det skyldtes ikke mindst, at det var alt for let at få støtte fra »vort humane Fattigvæsen«, ³² men også den mangel på alvor og grundighed der prægede den private indsats.

Det var ingenlunde nok at tilkaste en tigger en almisse. Man måtte følge den trængende, besøge ham i hans hjem, se hvor stor hans nød var, og hvorledes den bedst kunne afhjælpes. Kun da havde man gjort en kærlighedsgerning. Gik man ikke »ind i husene«, var det en tom indsats, der forskertsede sit formål.

Understøttelsesforeningerne skulle gøre, hvad der stod i deres magt for at støtte forebyggelse af fattigdom gennem institutioner til fremme af selvhjælp: syge- og begravelseskasser, husholdningsforeninger og andre gensidigt forsikrende og understøttende foreninger, arbejdsanvisningskontorer, sparekasser samt gode og billige boliger. Grundlæggende spejlede tankegangen en samfundsbevarende intention:

Den ulige Fordeling af de materielle Goder, som ligefrem er begrundet i den menneskelige Natur, skal efter Skaberens vise Hensigt aabenbart tjene til at holde det menneskelige Samfund sammen

derstøttelsesforeninger nu var gået sammen og havde dannet *Kjøbenhavns Understøttelsesforening*. Kjøbenhavns Understøttelsesforening arbejdede frem til 1904 alene med private midler, selv om den ydede al hjælp til trængende uden for fattigvæsenet, fordi man ikke i København havde oprettet en »De fattiges Kasse«. Fra 1905 til 1921 fungerede foreningen gennem en særlig afdeling, Den kommunale Afdeling, som kommunal hjælpekasse med betydelige tilskud fra kommunen. Ved lov af 11.februar 1921 overgik Den kommunale Afdeling til en selvstændig kommunalkasse. Fra 1921 har foreningen igen alene virket via private midler og foretaget en langt snævrere afgrænsning af sit virke, en afgrænsning der blev yderligere skærpet efter socialreformen af 1933. Se f. eks. *Kjøbenhavns Understøttelsesforening*, 87. Beretning, København 1962.

31 J.C. Holck 1869, op. cit., s. 24.

32 Ibid. s. 47.

derved, at Menneskene netop paa Grund af denne Forskjellighed komme til at trænge til hinanden; de fattige trænge til de rige, at de ved dem kunne faa Brødet, og de rige trænge til de fattige, at de ved dem kunne faa det Arbeide udført, som er dem uundværligt. Saaledes skal Forskjellen tjene til at forene dem, og ethvert Forsøg paa ad Socialismens eller Communismens Vei – hvortil vi Gud være lovet ikke kjende noget til hos os – at ophæve og tilintetgjøre denne Forskjel langt fra at befæste og styrke Samfundet netop paa den allersørgeligste Maade vil adsplitte og ødelægge det.³³

Det var ikke lighed, men forskellighed der var den bærende idé. Holck og hans meningsfæller var langt fra revolutionære. Han lagde da også senere klar afstand til den socialistiske bevægelse, der ville »udstrø Misundelsens og Mistroens onde Sæd«³⁴ i modsætning til filantropiens brug af »den kristelige Kærlighed, der ikke søger sit Eget og ved, at det er saligt hellere at give end at tage«³⁵ – en henvisning til den kristne kærlighed som fundament bag en human indsats.

Vel var intentionen samfundsbevarende og vel repræsenterede det liberalistiske standpunkt, der ville fremme den frie konkurrence og begrænse de offentlige udgifter til et minimum, fortsat den dominerende ideologiske strømning i samfundslivet; men alt var ikke ved det gamle.

Fra den dannede middelstand udgik en ny forestilling om nødvendigheden af en opsøgende social indsats og udbredelse af princippet om hjælp-til-selvhjælp. De filantropiske strømninger, der ville en privat velgørenhed uafhængigt af det offentlige fattigvæsen, og selvhjælpsforeningerne harmonerede med liberalismens ideal om at være selvhjulpel; men de repræsenterede samtidig sociale kræfter, der kastede lys på påtrængende nød og pegede på alternativer til det kendte fattigvæsen. De fattige havde fået talsmænd, selv om det ind imellem kunne forekomme, at talsmændene måske dybest set var mest tilbøjelige til at ville sikre deres egen tilværelse mod den fare, der kunne ligge i et stærkt voksende proletariat. Der ligger et tydeligt socialpacifistisk element i filantropernes refleksioner.

33 Ibid. s. 74.

34 J.C. Holck, J.C., »Bidrag til Belysning af det sociale Spørgsmaal og Socialismen«, *Tidsskrift for Filantropi*, 1877, 1, s. 94.

35 Ibid. s. 99.

Det ansvarliggørende hjem

Et gennemgående træk i den filantropiske tænkning var hjemmet som vejen til at ansvarliggøre de fattige³⁶:

Men det allerypperste af alle forebyggende Midler imod Fattigdommen er efter vor faste Overbevisning dette, at den Ubemidlede har et Hjem, som er nogenlunde hyggeligt og venligt, som ikke med sine mange Ulemper forbittre ham eller sløver ham i den Tid, da han skulde have Hvilen efter Arbeidet, saa han skyer det hver Time, han ikke strengt taget er nødt til at tilbringe deri. Sæt en Mand eller en Qvinde, der elsker Orden og Reenlighed, ind i en Leilighed, hvor Lyset er Halvmørke midt paa Dagen, hvor Luften er Stank, hvor Kakkelovnen giver Røg i stedet for Varme, hvor Loftet og Væggene kappes i Forrevenhed og Smuds, hvor Gulvet har store Huller, medens det vrimler med Utøj ud af alle Sprækker, hvor lang Tid mon der saa behøves for at glemme Reenligheden og Ordenen? Er det under saadanne Omstændigheder forunderligt, om Manden hellere søger Værtshuset end Hjemmet, om Hustruen bliver uordentlig og ligegyldig, Børnene usunde og elendige? ... der er Hundreder af Mennesker herude, der leve hver Dag netop under saadanne Omgivelser.³⁷

Derfor var hjemmet, ægteskabet og familien den alt afgørende forudsætning for forebyggelse af elendighed – barrieren mod fordærvelse. Husholdning og moderskab var centrale begreber. Hjemmet og familien var garanten for både økonomisk og social orden. I den forstand var det også en aflastning for det offentlige, fordi man kunne henvise til hjemmet og den enkelte selv som forudsætning for det gode liv. Selv den mest sparsomme indkomst måtte satses på hjemmet og familien. Tanken lagde vægten på de dårligt stilledes egne forhold og i mindre grad på de ydre, materielle omstændigheder. Bistanden måtte rettes mod de fattiges vilje og evne til selv at gøre noget. De skulle tilskyndes til at arbejde med sig selv og deres egen gøren og laden, så de lagde de dårlige vaner (værtshuset) fra sig for at handle som ansvarlige medlemmer af det samfundsmæssige fællesskab. Det var ikke tvang, kontrol og

36 Om det ansvarliggørende hjem, se også Karin Lützen: *Byen tæmmes – Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, København 1998; Kaspar Villadsen: *Det sociale arbejdes genealogi*, København 2004.

37 Munck 1867, op.cit. s. 7-8.

dominans, der stod i centrum. Det var råd og vejledning, så den enkelte kunne finde eller genfinde sit samfundsmæssige potentiale.

Det var ikke en tanke, filantroperne stod alene med. I sine overvejelser over *Hvad vi forlanger* distancerede Louis Pio (1841-1894) i *Socialistiske Blade* sig nok fra filantropien, men hvad hjemmets betydning angik, var han helt på linje med filantroperne. De ulykkelige følger af fabriksvirksomheden kunne ikke løses gennem privat godgørenhed, der var planløs og utilstrækkelig. Ej heller var selvhjælp et egnet middel. Kun staten kunne medvirke til problemernes løsning, herunder ved lovgivning der indskrænkede kvinders arbejde i fabrikkerne;³⁸ men han tilføjede, og her kunne han tage filantroperne i hånden:

Indskrænkningen af Kvindernes Arbejde vil have en meget stor Indflydelse. For Øjeblikket er Arbejderens Hjem, naar hans Kone er Fabrikarbejderske, et uhyggeligt, snavset Rum; hun kan hverken sørge for ham eller Børnene i nogen som helst Retning, og Følgen deraf bliver, at han tilbringer sin Fritid i slet Selskab og øder sine Penge til Brændevin. Kan man gengive Børnene deres Moder og Manden hans Hustru, da vil meget være vundet saavel i moralsk som i pekuniær Henseende.³⁹

Den moralske og pekuniære gevinst lå i, at en kvinde med afkortet arbejdstid kunne virke som husmoder og dermed holde hjemmet i en orden, så manden ikke lod sig friste til løsagtigheder. Hjemmet skulle være det sted, hvor manden helst opholdt sig, og hvor han kunne restituere sin arbejdskraft og påtage sig sin samfundstildelte rolle som familiens forsørger.

Harald Stein. Troen virksom i Kjærlighed

Med Harald August Edvard Stein⁴⁰ (1840-1900) trådte kirken og kristendommen mere markant ind på den filantropiske scene. Stein blev teologisk kandidat i 1866. Han var fra 1867 til 1874 kateket ved Holmens Kirke og så, at 1870'ernes kulturradikalisme og socialisme tegnede en ny tid. Kirken måtte derfor forene vækkende forkyndelse med »kærlighedsgerninger«, så kristendommen ikke fremtrådte som en »udlevet lære«. Han blev efter i 1872 at have skrevet *Nogle Blade af den kristne Kvindes Historie. Et Bidrag til Diakonissesagens Fremme*

³⁸ Louis Pio: »Hvad vi forlanger«, *Socialistiske Blade* nr. 2, 1871, s. 11.

³⁹ Ibid. s. 12.

⁴⁰ *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., bd. XXII, s. 515-20.

præst ved Diakonissestiftelsen og formand for dens bestyrelse. Stein blev i høj grad drivkraften, der pustede nyt liv i en ellers skrantende institution.

Han blev i 1879 formand for *Indre Mission* i København, der spillede en stor rolle i hovedstadens liv. Efter interne stridigheder forlod han i 1880 Diakonissestiftelsen og blev sognepræst ved Matthæuskirken. Her virkede han, til han i 1889 blev biskop i Fyens Stift. Han var fra 1880'erne placeret i en vedvarende debat med Landmissionen og dens leder Vilhelm Beck (1829-1901). Den endte i en voldsom strid, der fandt udtryk i en række skarpt formulerede artikler.

Stein udgav i 1876 *Hvad vil den indre Mission?* Heri udviklede han menighedens opgaver som »bevarende, frelsende og lindrende« kærlighed udformet som »menighedens svar til socialismen«. Han ville skabe en »fast organiseret bymission«. Tanken slog an i storbyens borger-skab, der følte et socialt ansvar, frygtede socialismen og distancerede sig fra Vilhelm Becks »Landmission«.

I forordet til *Hvad vil den indre Mission?* lød det: »Gid de, som mene sig at være »indre Missions« Venner, i altid voksende Grad vilde betænke, at det ikke er nok at opvække Folket til Troen, men at det også gælder om at styrke og befæste Troslivet saaledes, at det virkelig bærer Frugt i Kærlighedens Gerning!« – et tydeligt ekko fra den tyske diakoni.

Tidens lægedom lå ikke »i den studerende Kristendom alene, ikke hos den syngende Kristendom alene, men fornemlig hos den handlende Kristendom i broderlig Forening med Granskning og Lovsang«. ⁴¹ Det var handlingen – kærlighedens gerning – der for Stein stod i centrum. Når »Herrens Aand forjages af Samfundet«, var det »Pligt at vække den frivillige Virksomhed og kalde den hele Menighed til Kamp for Herrens Kirke«. ⁴²

Stein så opgaven som »den bevarende Kjærlighed overfor Børnene og de unge« [fordi det er »bedre at bevare for Fald end at oprejse efter Fald⁴³], som »den frelsende Kjærlighed overfor Drukkenskab, Forbrydelse og Utugt« ⁴⁴ og som »den lindrende Kjærlighed overfor Hjælpe-løse, Syge og Fattige«. ⁴⁵

41 Harald Stein: *Hvad vil den indre Mission? Otte Foredrag om Tro, virksom i Kjærlighed, holdte i den indre Missions Lokale i Kjøbenhavn, København, 1876.* Der citeres efter bogens genoptryk i tredje udgave 1882, s. 7.

42 Ibid. s. 12.

43 Ibid. s. 20 ff.

44 Ibid. s. 90 ff.

45 Ibid. s. 144 ff.

Det offentlige fattigvæsen havde gjort nytte ved at bringe kristendommens kærlighedsprincip ud i masserne, og mange havde i fattigvæsenets tjeneste arbejdet i den kristne kærligheds ånd. På den anden side havde fattigvæsenet også haft højst skadelige virkninger. Ved at skære alle over en kam og ikke skelne mellem den selvforskyldte og den uforskyldte ulykke, var de fattige blevet demoraliserede. For de velstående var fattigvæsenet blevet en sovepude, så der kun var et skuldertræk til overs for den virkelige, værdige trang. Kommunerne var bragt til at skændes om, hvem der havde pligt til at forsørge den trængende. Fattigvæsenet havde således demoraliseret det hele samfund.

Men værst af alle er Kirken dog bleven ramt, da de Fattiges Forsørgelse gled ud af dens Hænder; thi naar de Kristne ikke mere føle det som en Pligt at hjælpe de fattige og lidende Brødre og Søstre, saa er Kjærligheden uddød i Hjerterne, Bekjendelsen kun en Tøjblomst, og saa er Menigheden som det lunkne Vand, som Herren vil spy ud af sin Mund.⁴⁶

Stein understregede, at *Indre Mission* ikke skulle være opposition mod øvrigheden og ikke se skævt til de humane bestræbelser, der sigtede på de fattiges tarv,

Men den skal alvorlig hævde: det er kun Troen, virksom i Kjærlighed, der besejrer Verden. Til Kommunerne skal den sige det er en Skændsel – hvad der endnu finder Sted nu og da herhjemme – at spærre Fattige ind i Fattiggaarde, forbyde dem at gaa ud, og dog ikke sørge for, at Guds Ord bliver prædikeret i Huset. Den skal bygge mange Kirker for de Fattige som Stefanskirken, thi den er bygget i den rette Aand; og den skal stræbe efter at faa Diakongjeringen gjenoplivet, saa at alvorlige Lægfolk gaa nidkjære Præster tilhaande ved de Fattiges Betjening.⁴⁷

Det var på høje tid, »at man ogsaa i Jesu Tjeneste opretter Foreninger for at bekæmpe det Onde, og Djævlens Socialisme besejres bedst af vor Herres Socialisme, naar Jesu Venner række hverandre broderlig Samfundshaand«. ⁴⁸

⁴⁶ Ibid. s. 158.

⁴⁷ Ibid. s. 162.

⁴⁸ Ibid. s. 180-81.

Det koger og gjærer i Masserne her i vor store By, og Kløften mellem de forskjellige Samfundskredse bliver større og større: her hjælper ingen Theori, her hjælper intet Politi, her er den eneste Lægedom: Kjærlighedens Evangelium, fremstillet baade i Ord og Gjerning.⁴⁹

Stein så livet i storbyen som et liv med risiko for fordærvelse, uheldige påvirkninger og utallige fristelser, ligesom han var dybt bekymret for arbejdsforholdene, der ikke behandlede arbejderne som mennesker, men som hjul i et maskineri..

G. Schepelern

Georg Sophus Frederik Schepelern⁵⁰ (1839-1900) blev i 1864 teologisk kandidat og derefter hjælpepræst i Kirke Helsing og Alsted. Han samarbejdede med de præster og lægfolk, som på Sjælland var kernen i den tidlige *Indre Mission* og virkede sammen med Vilhelm Beck for vækkelsen. I 1869 blev han residerende kapellan og i 1878 sognepræst ved Trinitatis Kirke i København og fik derfor det store fattigkvarter i den indre by som sit arbejdsområde. Schepelern igangsatte et omfattende menighedsarbejde, en organiseret syge- og fattigpleje med basis i et menighedshjem. Efter by-missionens – tysk inspirerede – principper søgte han at forene forkyndelsen med filantropisk arbejde for også ad den vej at styrke kirkens stilling under 1870'ernes og 1880'ernes antikirkelige strømninger. Derved kom han i konflikt med Vilhelm Beck og »landmissionen«, der så med skepsis på byernes kristeligt-sociale arbejde.⁵¹ Beck forsøgte således flere gange at trænge Schepelern ud af ledelsen af *Københavns Indre Mission*. I 1895 blev han Holmens provst og stillede sig i den egenskab kritisk over for *Københavns Kirkefond*, der blev grundlagt i 1896.

Sidst i 1890'erne tilspidsedes forholdet mellem »by- og landmissionen«, bl.a. fordi regering og folketing – under henvisning til *Indre Missions* netop i disse år markante helvedesforkyndelse – afslog at støtte den nye KFUM-bygning. I pressen gjorde Schepelern da opmærksom på forskellen mellem de to slags mission, hvilket førte til voldsomme modangreb fra Vilhelm Beck. Striden endte reelt med Becks sejr over *Københavns Indre Mission*.

49 Ibid. s. 185-86.

50 *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., bd. XXI, s. 106-07.

51 Striden mellem Beck og Schepelern havde dog også andre dimensioner, se Kurt E. Larsen: *Vilhelm Beck, Missionspræsten*, Fredericia 2001.

Schepeleln var en engageret deltager i de tværkirkelige Bethesda-møder og indledte den lange møderække med et foredrag om »Arbejdet for de vantro Masser i Hovedstaden«.⁵² Han advarede mod virkningerne af liberalismen, den frie konkurrences princip og den socialistiske agitation⁵³ og så »den kirkelige Fattigpleje« som »et af de virksomste Midler til at bane Vejen for Evangeliet til de store Masser«.⁵⁴

Schepeleln var kritisk stemt over for den frie konkurrence; men han identificerede den ikke med liberalismen, fordi han i sin kritik opererede med et skel mellem det politiske og det økonomiske felt:

Jeg vil paa det politiske Omraade nævne Liberalismen, der i den almindelige Stemmeret har ment at finde en Lægedom mod alle Tidens Brøst, men som ikke har gjort Regning paa, at naar de store Masser først kom til Bevidsthed om, hvilken Magt der derved var givet dem i Hænde, da vilde der heraf fremvokse en uhyre Fare for det hele Samfund. Og jeg vil paa det økonomiske Omraade nævne Manchester-princippet, den frie konkurrences Princip med alle dens skæbnesvangre Følger: Kapitalens overhaandtagende Magt, den store Industris Opkomst paa Haandværkets og den lille Industris Bekostning, Formuens Opsamling paa færre og færre Hænder og dermed Fremkomsten af et bestandigt Talrigere Proletariat.⁵⁵

Liberalismen var således for Schepeleln identisk med de kræfter, der havde virket for en fri forfatning, men han nærede også i den henseende en vis skepsis, fordi han frygtede, hvad stemmeretten kunne anvendes til – talte endog om en stor fare for det hele samfunds vel. Økonomisk talte han ikke om liberalisme, men vendte sig mod 'Manchesterismen'.

Det var for menigheden begrædeligt, at fattigplejen var gået over til det offentlige, så menigheden ikke i samme grad kunne øve kærlighedens gerning:

... den kristne Menighed har lidt et umaadeligt Tab derved, at Fattigplejen er gledet over i Statens og Kommunens Hænder; thi ligesom alle aandelige Evner og Kræfter trænge til en Virksom-

52 *Beretning om det kirkelige møde i Kjøbenhavn den 25de-27de Maj 1886*, Kjøbenhavn, 1886. [Heri G. Schepeleln: »Arbejdet for de vantro Masser i Hovedstaden«, s.16-28].

53 Ibid. s. 19-20.

54 Ibid. s. 23.

55 Ibid. s. 19.

hed, for ikke at svækkes og udslukkes, saaledes er det ogsaa med Kærligheden: den maa øves i Gerning, hvis ikke, saa dør den; og naar Menighedens Hænder i vore Dage ere saa kraftløse, da er det, fordi de have sluppet Kærlighedens Gerning, ikke saaledes at forstaa, som om der i det smaa og enkelte ikke skulde blive øvet mangen en Kærligheds Gerning iblandt os, men saaledes at forstaa, at Menigheden som Menighed har sluppet Omsorgen for de fattige og syge ud af sine Hænder. Og har Menigheden lidt Tab derved, saa har Staten visselig ikke lidt mindre Tab. Skal nemlig Staten sørge for de fattige, da kan den kun gøre det ad Lovens Vej, ved at paalægge de velstaaende den Pligt at rykke ud med deres Penge, og ved at give dem, der ikke kunne eller ville hjælpe sig selv, den Ret at blive forsørgede af det offentlige. Men herved tilintetgøres paa den ene Side Barmhjertigheden og paa den anden Side Taknemmeligheden, saa det vistnok kan siges med fuld Ret, at dersom der er noget, der har tjent til at give de kommunale Ideer Vægt og derved at rejse en Trussel i Ryggen paa Staten, da er det det offentlige Fattigvæsen.⁵⁶

Det offentlige fattigvæsen blev m.a.o. set som en erstatning for de kærlighedsgerninger, menigheden ellers ville have udfoldet. Det var et tab, fordi tro og gerning hørte sammen. Det var et så meget større problem, fordi fattigvæsenets ydelser ikke som kærlighedens gerninger knyttede barmhjertighed og taknemlighed sammen.

Schepeletern ønskede derfor en kirkelig fattigpleje i alle hovedstads-sogne og understregede betydningen af den personlige deltagelse, så de fattige kunne mærke, »at der er Hjærter, som slaa dem i Møde«.⁵⁷ Det var gennem kærligheden, der skulle slås bro mellem klasserne. Just det et offentligt fattigvæsen ikke kunne.

For plejens udøvere gjaldt det, »at vort Maal med Mennesker er det samme som Herrens Maal, at vi ikke blot ville mætte og klæde deres Legemer, men at vi frem for alt ville føre dem til ham, som er det evige Livs Kilde«.⁵⁸ Han understregede derfor også i sin tale i 1886 på Københavns Præstekonvent⁵⁹ jf. nedenfor, at det så langt fra kun handlede om den timelige nød. Langt vigtigere var det at »afhjælpe den

⁵⁶ Ibid. s. 23-24.

⁵⁷ Ibid. s. 25.

⁵⁸ Ibid. s. 25.

⁵⁹ Schepeletern, G.: »Om kirkelig Fattigpleje i Hovedstaden«, *Fra Bethesda* 1886b, 2. årg., nr. 37, den 12. september, s. 577-589.

aandelige Nød ved at føre Mennesker til Troen paa ham, som alene kan udløse Syndens Lænker og skjænke den sande Frihed«. ⁶⁰

Schepeleern var formand for den i Trinitatis sogn oprettede *Menighedsforeningen af 1876*. Om menighedsforeningerne skrev han i 1886, ⁶¹ at »er en Menighedsforening optaget af et saadant Fællesarbejde blandt de fattige, de syge og de forladte, da vil dette ikke blot vise sig at have en stærkt forbindende Magt, men det vil ogsaa give hele Livet i Foreningen det rette aandelige Præg, lige langt fra nydende Selskabelighed og fra pietetisk Afsluttethed«. ⁶² Menighedsforeningerne kunne »frembyde en Vej, ad hvilken Menigheden kan øves i at tage den Gjerning op, som vi desværre kun alt for meget og alt for længe have overladt til de rent humane Bestræbelser«. ⁶³

Det var for menighedsplejen afgørende at fastholde det Steinske synspunkt, at »den kristne Menighed ikke blot er et Samfund af hørende, men tillige et Samfund, i hvilket Ordet bærer sin Frugt i Kjærlighed ...«. ⁶⁴

Schepeleern gav et indlæg på et præstekonvent i København, ⁶⁵ mens han senere udarbejdede en række vejledende bemærkninger om menighedsplejen, herunder hvorledes den i praksis var organiseret forskellige steder. ⁶⁶

Der var dem, der mente, kirken ikke havde nødt til at involvere sig i fattigplejen, fordi staten sørgede for de fattige; men det var skæbnesvangert for både staten og kirken. For staten, fordi

Den kan give sine Love og sørge for, at disse Love bliver haandhævede, om fornødent ved Hjælp af Tvang, men videre kan den ikke gaa. Alt, hvad den har med at gjøre, altsaa ogsaa Fattigplejen, maa nødvendigvis indordnes under Loven. Og heraf følger da, at det, der skulde være et frit Kjærlighedens og Taknemmelighedens Forhold, bliver til noget, der kun kan ses under den juridiske Rets og Forpligtelses Synspunkt. Den, der ikke kan eller vil underholde

⁶⁰ Ibid. s. 580.

⁶¹ Schepeleern, G.: »Om Menighedsforeninger«, *Fra Bethesda* 1886a, 2. årg., nr. 21 den 23. maj, s. 320-331.

⁶² Ibid. s. 329.

⁶³ Ibid. s. 330-31.

⁶⁴ *Beretning om Det tredje kirkelige Møde den 21de-23de Maj 1889 i Aarhus* 1889, København 1889, s. 656.

⁶⁵ Schepeleern, G.: op.cit. 1886b.

⁶⁶ Schepeleern, G.: *Om Menighedspleie, Nogle veiledende Bemærkninger*, København, 1886.

sig selv, har Ret til at kræve Underhold af Staten (Kommunen), og omvendt har Staten den Forpligtelse at yde ham dette Underhold; og Staten har Ret til at kræve, at Skatteyderne rykke ud med de Summer, der ere fornødne til de fattiges Underhold, ligesom Skatteyderne have den Forpligtelse, der i Nødsfald kan fremtvinges ved Udpantning, at præstere disse Summer. Men hermed er der etableret et Princip, som tilintetgjør Barmhjertigheden paa den ene Side og Taknemmeligheden paa den anden, idet de velstaaende knurre over den stadig voxende Fattigbyrde, og de fattige trodse paa deres Ret. Dette Princip – foruden meget andet – bidrager til at skille Samfundet ad i to Klasser, der staa som fjendtlige Magter overfor hinanden, og dette Fjendskab er jo i vor Tid med dens stedse tiltagende Proletariat steget til en saadan Højde, at det indeholder den alvorligste Fremtidsfare for Staten.⁶⁷

Det var en klar markering af spændingen mellem barmhjertighed/taknemlighed på den ene side og ret/forpligtelse på den anden.

For kirken var det et problem, fordi

Menigheden kan ikke uden at gjøre sig selv ubodelig Skade skyde Fattigplejen fra sig og vælte den over paa Staten. Naar nemlig Paulus kalder Kjærligheden for den ypperste af alle Naadegaver, ja naar Herren sætter den som det eneste Tegn, hvorpaa hans Disciple skal kjendes, da maa det erindres, at med alle Naadegaver, altsaa ogsaa med denne, gaar det saaledes, at naar de ikke øves, da sygne de hen og dø. Og naar det vel ikke lader sig nægte, trods alle glædelige Tegn paa Kjærligheden i det smaa, at Kjærlighedslivet i Menigheden er slapt, mon der da kan være Tvivl om, at en af Hovedaarsagerne dertil ligger deri, at Kirken, ved at lade Omsorgen for de fattige glide over i Statens Hænder, har berøvet sig selv Lejligheden til at øve Kjærlighedens Naadegave? ... Man vil udelukke Kristendommen fra det ene Livsomraade efter det andet; man siger: Kristendommen har intet med Politik at gjøre, har intet med det sociale Spørgsmaal at gjøre, har intet med Skolen at gjøre, har intet med Ægteskabet og dets Stiftelse at gjøre; og at man mener at kunne have Haab om at skaffe disse Fraser Indgang i den almindelige Bevidsthed, har ganske viist en af sine fornemste Grunde deri, at Kirken har vist den Svaghed at trække sig bort fra det Omraade, hvor den frem for noget andet Sted burde

⁶⁷ Schepeleyn 1886 b, op.cit. s. 585-86.

have indtaget en fast Position, nemlig Omsorgen for de fattige ...
Den [Kirken] har derved tabt sin Indflydelse paa de store Masser.⁶⁸

Harald Westergaard

Harald Ludvig Westergaard⁶⁹ (1853-1936) var statistiker og national-økonom. Han blev i 1874 magister i matematik, og i 1877 tog han den statsvidenskabelige eksamen. Westergaard var universitetets rektor 1914-15. Han blev dr. polit. h.c. ved Københavns universitet i 1902, dr.jur. ved Oslo universitet i 1911 og modtog samme år A.S. Ørstedes guldmedalje.

Fra 1875 arbejdede han som statistiker for den store arbejderkommission. Han kom herved i samarbejde med mænd, der var optaget af tanken om at forbedre de fattiges kår. Efter eksamen i statsvidenskab drog han på studierejse i England og Tyskland. Hans kontakt med den engelske kristelige sociale bevægelse fik stor betydning for ham. Bevægelsens leder John Malcolm Ludlow (1821-1911) – meget aktiv i Friendly Societies og engageret i den såkaldte kristne socialisme – blev hans ven for livet. Det gav ham ikke blot større interesse for og viden om sociale spørgsmål, men afklarede også hans livsanskuelse, så han blev en troende kristen. Hans afklaring i forhold til kristendommen og hans brændende sociale engagement blev bærende både i hans videnskabelige, sociale og kirkelige aktiviteter.

I Tyskland havde han navnlig været optaget af katedersocialismen og havde bl.a. truffet Lujo Brentano (1844-1931) – en af de ledende skikkelser bag dannelsen af *Verein für Sozialpolitik*.

I årene 1880-82 arbejdede Westergaard for *Statsanstalten for Livsforsikring*. Han fortsatte samtidig sine studier og skrev i 1881 i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* *Spørgsmaalet om Alderdomsforsørgelse*. I 1882 blev han ansat i *Landbygningernes Brandforsikring*, og i slutningen af samme år fik han et midlertidigt docentur i statsvidenskab ved Universitetet. Han blev i 1886 professor og virkede i denne stilling til 1924.

Sammen med den kendte økonom og statistiker Marcus Rubin skrev han i 1886 *Landbefolkningens Dødelighed i Fyens Stift*, som spillede en rolle bag udformningen af loven om alderdomsforsørgelse af værdigt trængende gamle uden for fattigloven.

Også på det nationaløkonomiske område udfoldede Westergaard et omfattende forfatterskab, ligesom han mange steder præsenterede

⁶⁸ Ibid. s. 586-87.

⁶⁹ *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., bd. XXV, s. 403-12.

sine synspunkter på det sociale spørgsmål. Han var levende optaget af arbejdsløsheden, som han anså for et samfundsonde, der ikke kunne tolereres.

Sideløbende med sit videnskabelige virke var Westergaard stærkt engageret i sociale og kirkelige spørgsmål. Hans interesse for det sociale spørgsmål førte ham også ind som medlem af Arbejderkommissionen af 1885 angående syge- og ulykkesforsikring og senere af den i 1903 nedsatte kommission angående en almindelig invaliditets- og alderdomsforsikring.

Han var ivrig deltager i kirkeligt organisationsarbejde og menighedsliv. Fra 1886 til 1893 var han medlem af bestyrelsen for *Københavns Indre Mission*. Han var leder af lægmandsudvalget af 1890 og talte ved Bethesda-møderne, arbejdede for søndagsskolesagen, tog del i midnatsmissionen og virkede også i en periode for afholdssagen. Fra 1896 var han formand for *Det københavnske Kirkefonds* forretningsudvalg og fra 1927 for *Det danske Bibelselskab*. Ikke mindst blev Westergaard kendt for sin store indsats for Københavns kirkesag.

Harald Westergaard argumenterede på kirkemødet i 1886 om »Kristendommen og det sociale Spørgsmaal«⁷⁰ for en menighedspleje som udgangspunkt for »Barmhjertighedsgerninger«⁷¹. Han anførte, at der under overgangen fra »det gamle til det ny« (sprængningen af lavsvæsenets bånd/næringsfriheden) havde udviklet sig en kløft, så der i de lavere samfundslag var opstået »en Følelse af at lide Uret, at være fortrykte og tilsidesatte«,⁷² og det havde ført til misfornøjelse med den bestående samfundsordning. Det betød ikke, at der skulle udvikles et særligt kristent program for »Arbejdets ordning«:⁷³ »Man skal vogte sig for at tage egentlig Socialpolitik med op i det kristelige Program«.⁷⁴ Det afgørende var »at lægge vor Personlighed med ind, saa vidt muligt søge at komme i personlig Berøring med de fattige«.⁷⁵

Sammen med kammerherre C. Lüttichau, Tjele (1832-1915) og grosserer Th. Plum (1844-1923) var Westergaard drivende kraft bag en henvendelse til landets biskopper. Den var underskrevet af 132 per-

70 *Beretning om det kirkelige møde i København den 25de-27de Maj 1886*, København, 1886. [Heri H. Westergaard, »Kristendommen og det sociale Spørgsmaal«, s. 95-107].

71 *Ibid.* s. 105.

72 *Ibid.* s. 97.

73 *Ibid.* s. 99 ff.

74 *Ibid.* s. 104.

75 *Ibid.* s. 105.

soner, heraf mange fremtrædende politikere.⁷⁶ I henvendelsen blev det spurgt

... om der ikke fra Kirkens Side maatte kunne blive gjort Skridt til Organisation af en almindelig og kraftigere Menighedspleie, hvorved man kunde opsøge og hjælpe Syge og Fattige, aandelig og legemlig Nødlidende ...

Vi behøve ikke at fremhæve den store Betydning for Menighedslivet af en saadan Organisation paa bestemt kirkelig Grund, der efterhaanden haabes at komme til at omfatte hele Landet, dog afpasset efter de paa ethvert Sted gjældende Forhold, en Organisation, hvorved frivillige Kræfter komme til at arbejde i Guds Riges Tjeneste for at hjælpe de Nødlidende, saa at det saa vidt muligt undgaaes, at de maa ty til den kommunale Fattighjælp. Vi ere forvissede om, at Menigheden derved vil bidrage sit til at udfylde de dybe Kløfter i Samfundet, samt i den rette Aand bane Veien for Løsningen af de sociale Opgaver og vinde mange for sig, som nu staa den imod, saa at Menigheden ligesom i Kirkens første Tider kan vise sig som Jordens Salt.

Vi tvivle ikke om, at det vil kunne lykkes med Tiden, ikke alene at frembringe et frugtbringende Samarbejde mellem enkelte Menighedsplejer, saa at navnlig i Byerne de fattigere Sogne kunne faa Støtte hos de mere velhavende, men ogsaa efterhaanden at faa meget ældre Velgjørenhedsarbejde til at gaa ind under Menighedsplejen; og skjøndt den kommunale Fattighjælp ikke bliver gjort overflødig, vil dog mange følelige Mangler ad denne Vej kunne forsvinde.

Da denne Sag er i fuld Overensstemmelse med Herrens Befaling, frygte vi ikke for, at Midlerne skulle udeblive, idet vi tænke os, at man uden at behøve at binde sig ved aarlige Bidrag, vilde yde Hjælp, dels ved Penge eller Naturalier, dels ved at give de Trængende Arbejde, saaledes som det allerede faktisk finder sted i enkelte Egne ...

Ligeledes føle vi os overbeviste om, at den Omstændighed, at der findes forskellige Retninger indenfor Folkekirken, ikke vil umuliggøre et virksomt Samarbejde, naar man som Grundlag fastholder: »Enighed i det væsentlige, Frihed i det uvæsentlige, Kjærlighed i alt«.⁷⁷

⁷⁶ Her gengivet efter G. Schepeleern: *Om Menighedspleie, Nogle veiledende Bemærkninger*, København, 1888.

⁷⁷ Ibid. s. 32-34.

Biskopperne svarede imødekommende, og mange steder blev der taget initiativ til dannelse af menighedsplejer, men der var også en del skepsis. Det fik Lüttichau, Plum og Westergaard til at uddybe henvendelsen endnu inden det tredje kirkemøde i Aarhus.⁷⁸ Hensigten havde ikke, understregede de, været at udøve »et Tryk paa Præsterne eller deres Menigheder«.⁷⁹ Snarere havde man villet vidne om den enighed, der, andre uenigheder til trods, gjorde sig gældende i Folkekirken med hensyn til »Kjærlighedsplejen for de fattige«⁸⁰

til lige stor Velsignelse for dem, der udfører Arbejdet, og for dem, det er bestemt for, og det er vort Haab, at der af Menighedsplejen efterhaanden skal fremgaa det frodige Menighedsliv, som hidtil mange Steder saa haardt har været savnet indenfor den danske Folkekirke.⁸¹

Frugten ville være det frodige menighedsliv, fordi menighedsplejen rigtigt forstået kun kunne udøves af dem, der hørte menigheden til. Vel var der praktiske gøremål som fx uddeling af brændsel, levnedsmidler, klæder og penge, men det egentlige mål var

ved personlig Paavirkning, ved Samliv med de Nødlidende, at styrke dem i deres Kamp for Tilværelsen, hjælpe dem til Selvhjælp, saa vidt muligt skaffe dem Arbejde, give dem Sans for Orden og Renlighed, Ædruelighed og Sparsommelighed. Hovedopgaven bliver da at hæve de fattige fra Sløvhed og Ligegyldighed til frejdig Selvvirksomhed, idet man ved at lindre den aandelige Nød, hjælper dem til at arbejde sig ud af den legemlige Nød ...⁸²

Den Virksomhed, som Menighedsplejen saaledes skal udfolde, kan selvfølgelig kun udøves af dem, der virkelig høre til Menigheden, og det vil være af største Betydning, at saa mange som muligt melde sig til Deltagelse i Menighedsplejen ...⁸³

En Menighedspleje, der lægger an paa at lære de fattige at

78 »Henvendelse til Biskopperne om en kraftigere Udvikling af Menighedsplejen i Danmark«: *Føbe*, nr. 5, 1889, s. 71-76; se også C. Lüttichau, Th. Plum og Harald Westergaard: »Om Menighedsplejen«, *Fra Bethesda* 1889, 5 årg., nr. 17, den 28. april, s. 298-301.

79 Henvendelse 1889, op.cit. s.73.

80 Ibid. s. 74.

81 Ibid. s. 74.

82 Ibid. s. 74.

83 Ibid. s. 75.

kjende, og som i alt Fald mange Steder maa kunne naa saa vidt efterhaanden, at den opsøger alle de nødlidende uden at kræve, at de skulde melde sig, vil langt fra at fremkalde Hykleri eller lign. tværtimod kunde afværge mange Farer, som under de bestaaende Forhold vanskelig kunne undgaas.⁸⁴

Hvis menighedsplejen kunne blive et »sammenslutningsmiddel« for de kirkelige retninger, kunne man håbe, »at store sociale Problemer blive løste ligesom af sig selv, og vi kunne haabe at se et kraftigt, enigt og sædeligt Folk voxte op i vort lille Fædreland«.⁸⁵

Harald Westergaard talte også ved det tredje kirkelige møde i Aarhus i 1889.⁸⁶ Hans synspunkt var, at

Vi skulle øve Kjærlighed, hvor og naar Lejligheden byder sig, vi skulle ikke afslaa Samarbejde med anderledes tænkende, naar det lader sig gjøre, men vi maa ogsaa, uden at kunne beskyldes for Hovmod og Ukjærlighed, være berettigede, ja forpligtede til at slutte os sammen til en Menighedspleje, fordi den fælles Tro giver os en fælles Maade at arbejde paa, fordi vi tro, at ved fælles Bøn kunne vi hente Kraft og Dygtighed til at udføre Arbejdet ... Af Troen, virksom ved Kjærlighed, maa ganske naturlig en Menighedspleje udspringe.⁸⁷

Nøden var, sagde Westergaard, fremkaldt enten af personlige forhold eller af samfundstilstanden. I den første henseende måtte det afgørende være at opbølge de fattige ved at hæve deres selvstændighedsfølelse, opmuntre dem til selvhjælp, lære dem at tage tiden i agt og at holde sammen på det, de havde:⁸⁸

En udstrakt Uddeling af Gaver bliver let en demoraliserende Form for Fattigvæsen. Men idet man saaledes i Menighedsplejen lægger Vægten paa det personlige Arbejde, saa er det saa meget desto tydeligere, at en S sammenslutning er nødvendig, for at Arbejdet kan udfolde sig tilbørligt, og det er ogsaa klart, at overalt hvor der er en levende Menighed, maa Arbejdet kunne sættes i Gang, uden

⁸⁴ Ibid. s. 75.

⁸⁵ Ibid. s. 76.

⁸⁶ *Beretning om Det tredje kirkelige Møde den 21de-23de Maj 1889 i Aarhus*, udg. ved Johannes Schrøder, København, 1889, s. 57-66.

⁸⁷ Ibid. s. 60.

⁸⁸ Ibid. s. 61-62.

at man behøver at frygte for, at Midlerne skulle blive utilstrækkelige.⁸⁹

Vedrørende samfundsforholdene måtte de kristne være samfundets samvittighed, jordens salt og derved medvirke til at bringe opgaverne til klarhed og lade samfundets mangler træde frem i dagens lys.⁹⁰

Westergaard var en central skikkelse i Kirkefonden, fordi det var så vigtigt at skabe mindre sogne, idet diakonien kun kunne trives, hvor den kunne overskue og overkomme sit område.

J. Friis Hansen

Julius Friis Hansen⁹¹ (1856-1905) blev teologisk kandidat i 1880. Fra 1882 til 1889 var han kapellan i Lyngby og fra 1889 til 1896 sognepræst i Olsker-Allinge. Han blev i 1896 sekretær for *Københavns Kirkefond*, som han i den grad satte sit præg på. Han var virksom i *De samvirkende Menighedsplejer*, *Indre Mission* og *Præsteforeningen*.

Friis Hansen stod altid *Indre Mission* nær, men han var ikke en typisk missionsk sognepræst; snarere mindede han om de store skikkelser blandt de skotske presbyterianere. Især beundrede han den skotske teolog Th. Chalmers (1780-1847), som først var professor i moralfilosofi, senere i teologi. Han oversatte således Chalmers' bog »Den kirkelige fattigpleje« til dansk.⁹² Chalmers var en blandt flere indflydelsesrige skribenter, der øvede stor indflydelse på den britiske tænkning om fattigdom. Han var grundlæggende malthusiansk i sine vurderinger. I sin periode som sognepræst var han medvirkende til en betydelig reduktion i fattigudgifterne, fordi han i den grad bestræbte sig på, at lade de fattige hjælpe sig selv. Han vendte sig mod offentlig intervention. Støtten til de fattige skulle finansieres og administreres på frivillighedens grund. Det var synspunkter, der i den grad kom til at præge Friis Hansen.

Friis Hansen ville kombinere pietistisk omvendelsesforkyndelse med socialt arbejde. Den store sag om en landsomfattende menigheds-

89 Ibid. s. 62-63.

90 Ibid. s. 64.

91 *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., bd. VII, s. 441-43

92 Faktisk er der tale om en forkortet gengivelse af Otto von Gerlach: *Die kirchliche Armenpflege*, Berlin 1847. von Gerlachs arbejde er en bearbejdelse af flere af Chalmers skrifter: Th. Chalmers: *The Christian and Civic Economy of large Towns*, Glasgow 1823; Th. Chalmers: *On the Christian and Economic Polity of a Nation*, Glasgow 1837; Th. Chalmers: *On the Sufficiency of the Parochial System, Without a Poor Rate, for the Right Management of the Poor*, Glasgow 1841.

pleje havde derfor i ham en stærk talsmand. Som Chalmers byggede han helt igennem på frivillighedens princip. Menigheden, ikke staten eller det offentlige, skulle være kirkens »subjekt« og søge sin ret dertil i forkyndende og diakonalt arbejde.

Sidst i 1880'erne kom Friis Hansen med i en vennekreds, kaldet *Ringene* eller *Kirkens Venner*, sammen med sognepræst Henry Ussing (1855-1943), bibliotekaren og ægyptologen H.O. Lange (1863-1943), økonomen Harald Westergaard (1853-1936) og lægen P.D. Koch (1856-1941). De var initiativtagere til *Københavns Kirkefond*, og gennem en udstrakt korrespondance – i en vandrebog – formulerede de deres program: først vækkende forkyndelse, så dannelse af intenst samarbejdende menighedssamfund, hvorfra alt kirkeligt arbejde udstrålede, og endelig sognedeling og kirkebyggeri. De støttede sig til landmissionen og det herfra indvandrede lægfolk – men i modsætning til landmissionen var de diakonale af sind.

Da kirkefondet i 1896 så dagens lys, blev Friis Hansen dets selvskrevne sekretær og daglige leder og var sammen med Harald Westergaard fondets egentlige drivkraft.

Friis Hansen talte på det tredje kirkelige møde i Aarhus den 21.-23. maj 1889 om »kirkelig fattigpleje«.⁹³ Han havde året før udgivet sin oversættelse af Chalmers' bog om fattigpleje (i v. Gerlachs tyske bearbejdelse) og skrevet *De nødlidende og Folkekirken. En Opfordring til kristne*.⁹⁴

Heri skrev han, at det var ligefremt oprørende, at nødlidende uden egen skyld og på trods af redelig stræbsomhed blev styrtet i ulykke ved samfundets skyld eller andre menneskers ondskab.⁹⁵ Så meget værre var det, at kirken intet gjorde for at imødegå en sådan nød, der ofte fulgtes af sædelig fordærvelse.⁹⁶ Det burde være kirken en hellig pligt⁹⁷ at øve omsorg for de fattige, og det måtte være menighederne en skam, hvis troende mennesker havde det offentlige fattigvæsen nødig.⁹⁸

Omvendt var det ikke en kirkelig, men en offentlig opgave at tage sig af dem, der ikke kunne ernære sig selv, fordi de var for lade til at

93 *Beretning om Det tredie kirkelige Møde den 21de-23de Maj 1889 i Aarhus 1889*, udg. ved Johannes Schrøder, København, 1889, s. 40-57.

94 Friis Hansen, Julius: *De nødlidende og Folkekirken. En Opfordring til de kristne*, København, 1888.

95 Ibid. s. 4.

96 Ibid. s. 8 ff.

97 Ibid. s. 13.

98 Ibid. s. 14.

arbejde⁹⁹ – skellet mellem værdigt og uværdigt trængende; men mange stod mellem disse to kategorier.

Hvor det var muligt, gjaldt det om at holde de nødlidende fra det fattigvæsen, der sløvede selvagtelsen, slappede driften til selvhjælp og ødelagde den frivillige godgørenhed.¹⁰⁰

Opgaven for kirken maa da være denne: at etablere en frivillig Fattigpleje, der kunde arbejde jævnsides Statens offentlige Fattigvæsen, saaledes, at den kirkelige Fattigpleje saa vidt muligt hjælper alle hæderlige nødlidende og alle, som i Alvor vil hjælpes, medens den øvrige lidet hæderlige Del af de nødlidende henvises til Fattigvæsenet.¹⁰¹

Friis Hansen henviste til fattigkommissionen af 1869, som han var grundlæggende enig med, når bortses fra, at kommissionen ville lade den frivillige fattigpleje hvile på ren human grund, mens Friis Hansen understregede, »at det ubetinget bør være Kirken, der optager den, og at den alene kan løses ved at optages i Jesu navn«. ¹⁰²

Konkrete fejl til side var det offentlige fattigvæsens hovedproblem just, at det var »stillet over for en Kjærlighedens Opgave uden at eje Kjærlighed«. ¹⁰³ Det lå hos Friis Hansen og de øvrige filantroper, at støtten til de fattige var en kærlighedsopgave. Det var ikke en handling, der spejlede indfrielse af en berettiget fordring eller et korrektiv på de forhold i samfundet, der fremkaldte fattigdom og nød.

Ved at etablere en frivillig Fattigforsørgelse vil Kirken styrkes indtil, idet bl.a. Kjærligheds-Fordringen da vil komme langt mere frem til klar Forstaaelse og til Udøvelse i Gjerning, og i det der omkring Menighedens Fattigpleje naturligt vil samle sig Kredse af troende Mænd og Kvinder med en levende Følelse af Ansvarlighed i Kirkens Ve og Vel ... ¹⁰⁴

Samtidig ville en kærlig fattigpleje fra menighedens side bedre forholdet til folkets brede lag. ¹⁰⁵ Også det var et gennemgående synspunkt.

⁹⁹ Ibid. s. 15.

¹⁰⁰ Ibid. s. 18.

¹⁰¹ Ibid. s. 17.

¹⁰² Ibid. s. 26.

¹⁰³ Ibid. s. 27.

¹⁰⁴ Ibid. s. 28.

¹⁰⁵ Ibid. s. 29.

Der kunne dæmmes op for kulturradikalismen og socialismen gennem en kirkelig fattigpleje, der i sig selv ville placere kirken i en bedre position blandt de store masser.

Københavns Understøttelsesforening gjorde et nyttigt arbejde, man kunne lære af, men den var ikke kristelig end mindre kirkelig.¹⁰⁶ Det var Friis Hansens opfattelse

at man skal tage imod Bidrag til Menighedsplejen af alle dem, som vil staa i Folkekirken; og at man skal give til alle trængende uden at spørge om deres Tro, naar de ellers lever et i borgerlig Henseende hæderligt liv. Men til at gjøre Arbejdet kan kun bruges troende Mænd og Kvinder; og alene troende Mennesker i Forening med en troende præst kan lede Fattigplejen ret.¹⁰⁷

Bidrag kunne ydes af alle, men omsorg kun udøves af de troende.

Skulle bestræbelserne bære held, måtte de bygge på »et nøje personligt Kjendskab til de fattige, deres Hjem og Livsforhold, vundet under hjærtelig Deltagelse for dem«.¹⁰⁸ Derfor var det ikke medhjælpernes arbejde at løbe omkring med penge til de fattige, men i kærlighed at gøre et åndeligt arbejde imellem fattigfolk, så de blev støttet og vejledt i kampen for at bjerger det daglige brød.¹⁰⁹ Det var den åndelige nød, der var i centrum.

Slutteligt anførte Friis Hansen, at der bag den kirkelige fattigpleje stod den langt mere omfattende opgave at løse det sociale spørgsmål, der ytrede sig i en stadig voksende kløft mellem de besiddende og de besiddelsesløse fremkaldt af egenkærligheden, der med »den fri Konkurrence« var knæsat, »saa at al Handel og al Fabriksvirksomhed mere eller mindre er bleven en Kamp paa Liv og Død imellem Konkurrenter under Egenkærlighedens Fane«.¹¹⁰

Advarende skrev han, »at hvis Kirken stadig lader sin skønne Op-gave over for Tidens megen Nød urørt, og maaske andre Kræfter etablerer en frivillig Fattigpleje i stor Stil, da vil dette blive noget nær et Dødsstød for vor Kirke«;¹¹¹

106 Ibid. s. 34.

107 Ibid. s. 38.

108 Ibid. s. 46.

109 Ibid. s. 47.

110 Ibid. s. 51-52. Her lød tydeligvis et ekko fra biskop Hans Lassen Martensens tidligere skrifter, se H.L. Martensen: *Socialisme og Christendom*, København 1874; H.L. Martensen: *Den christlige Ethik*, København 1878.

111 Ibid. s. 54.

Thi vi maa begynde med at indøve os selv, saa mange, som er troende kristne, mere nidkjært end hidtil i Kjærlighedens Gerning – Kjærligheden vokser kun i samme Grad, som den øves i Gjerning.¹¹²

Friis Hansen sammenfattede den hidtidige udvikling således:

Man begynder med at erkjende, at de nødlidende have et Kjærligheds- og Billigheds Krav paa Hjælp; man ender med at fastslaa, at de have et juridisk Retskrav! Man begynder med at erkjende, at det er en kristenpligt at hjælpe; man slutter med at udskrive en Fattigskat. I Begyndelsen var det Kirkens Sag at sørge for de fattige; det overtages slutteligt fuldstændigt af Statsmagten, medens Kirken fuldstændigt fratages for al Besvær dermed! Fra Begyndelsen bæres Fattigplejen alene af den medfølgende Barmhjertighed; vort nuværende Fattigvæsen har saa godt som slet ingen Anvendelse for Kjærlighed.¹¹³

Fra ærlighedskrav til retskrav. Fra kristen pligt til skattepligt. Fra kirke til stat. Sædernes forfald.

Skulle man ræsonnere over, hvad der burde være offentlige og frivillige barmhjertigheds gerninger, måtte der skelnes mellem tre »årsager« til nød:

1. den nød, som var fremkaldt ved ulykker og uheld – den i fuld forstand »uforskyldte nød«;
2. den nød, som var fremkaldt ved eller begrundet i sociale misforhold;
3. den nød, som var en følge af arbejdernes eller deres herskabers synd.¹¹⁴

I forhold til den »uforskyldte nød« kunne pengegaver hjælpe, men de slog ikke til. »Kjærlig Pleje, opmuntrende Venlighed, Trøsteord fra Trøstens Herre«¹¹⁵ var mindst lige så vigtig, ligesom man ikke måtte glemme, at fattigvæsenets gaver demoraliserede i den forstand, at de

112 Ibid. s. 53.

113 *Beretning om Det tredie kirkelige Møde den 21de-23de Maj 1889 i Aarhus 1889*: udg. ved Johannes Schrøder, København, 1889, s. 42-43.

114 Ibid. 43.

115 Ibid. 44.

nødlidendes nærmeste fik en tilskyndelse til at unddrage sig deres »skyldige Kjærlighedspligt«. ¹¹⁶

Med hensyn til nød fremkaldt af sociale misforhold måtte ny lovgivning skaffe »de smaa Hjælp og Beskyttelse«, ¹¹⁷ så de ikke længere var prisgivet »til de stores Undertrykkelse og Mishandling«. ¹¹⁸

Nød af den tredje art måtte også være en statsopgave gennem lovgivning (sygekasser, alderdomshjælp, ulykkesforsikring, fabrikslovgivning osv.), ligesom det offentlige overhovedet måtte tage sig af dem »som misbruge den Gave, kjærlige Hænder ville række dem«. ¹¹⁹

Den kirkelige fattigpleje måtte da dække den nød, som ikke kunne afhjælpes med penge alene – men krævede kærlighed og andre åndelige midler.

En frivillig fattigpleje burde være organiseret sognevis, ¹²⁰ burde være en kristelig fattigpleje med den kristelige sjælepleje som uundværlig del ¹²¹ og have karakter af en folkekirkelig fattigpleje. ¹²²

Den kirkelige fattigpleje skulle lægges i den levende menigheds hånd, ¹²³ ikke formene nogen af kirkens medlemmer at yde deres gave til fattigplejen, ¹²⁴ ikke gøre forskel på troende og vantroende, men »række sig til alle i Sognet, som trænge til Hjælp og som kunne hjælpes«. ¹²⁵ Den skulle »hjælpe grundigt« ¹²⁶ i det enkelte tilfælde. En kreds af troende mænd og kvinder måtte træde sammen for i forening med sognepræsten at lede fattigplejen, idet sognet deltes i mindre distrikter. Det enkelte distrikt skulle overtages af hver af de nævnte troende. ¹²⁷ Denne tanke om distriktsopdelinger går igen hos mange filantroper og korresponderer med de tanker, der i 1799 var blevet lagt ned i den københavnske fattigplan.

¹¹⁶ Ibid. 44.

¹¹⁷ Ibid. 45.

¹¹⁸ Ibid. 44-45.

¹¹⁹ Ibid. s. 45.

¹²⁰ Ibid. s. 46.

¹²¹ Ibid. s. 49.

¹²² Ibid. s. 49.

¹²³ Ibid. s. 50.

¹²⁴ Ibid. s. 51.

¹²⁵ Ibid. s. 51.

¹²⁶ Ibid. s. 52.

¹²⁷ Ibid. s. 54.

Rudolf Volf

Peter Rudolf Volf¹²⁸ (1838-1926) blev teologisk kandidat i 1864 og virkede derefter som manuduktør og lærer ved Missionsskolen i København. Han var stærkt påvirket af N.G. Blædel (1816-1879). Under hans ledelse begyndte *Indre Mission* arbejdet med »de faldne Kvinders Frelse«, men man skal helt frem til 1865 før *Kristelig Forening for indre Mission i København* under ledelse af Jens Christian Rudolf Frimodt (1828-1879), men med Volf som flittig medarbejder, så dagens lys.

Frimodt var ven med bl.a. Johannes Clausen (1832-1908) og Vilhelm Beck (1829-1901) og havde derfor i 1861 virket med ved etableringen af landmissionen.

Volf tjente som mellemmand mellem Beck og Frimodt ved grundlæggelsen af *Indre Mission i København*, hvor han blev medlem af bestyrelsen. Han var først kapellan i Ballerup-Måløv og dernæst i Farum, indtil han i 1874 blev sognepræst ved den nye Skt. Stefanskirke på Nørrebro – et stort sogn med en fattig befolkning. Under hans ledelse groede en række kristeligt-sociale institutioner frem i sognet. Da Harald Stein under den optrækkende konflikt med Vilhelm Beck og »landmissionen« i 1886 gik af som formand for *Københavns Indre Mission*, blev han afløst af Volf, som håbede, at han dels kunne pacificere Becks voksende kritik, dels kunne hævde »by-missionens« selvstændighed og den kristeligt-sociale linje; men sådan gik det ikke.

Beck udnyttede venskabet til – støttet af KFUM-bevægelsen og gruppen omkring *Københavns Kirkefond* – at tvinge det kristeligt-sociale missionsarbejde i knæ. Derfor gik Volf i 1898 af som formand og blev i 1899 sognepræst i St. Heddinge og stiftsprovst for Sjællands Stift.

Volf ræsonnerede i 1889 over forholdet mellem den kirkelige fattigpleje og den indre mission.¹²⁹ Han var sig ganske bevidst, at der var store opgaver, som »det hele Samfund« måtte tage sig af, fordi de ikke kunne magtes privat. Ikke mindst burde staten ved sin lovgivning »hæmme de Farer, som følge af den frie Konkurrence«.¹³⁰ Fattigdommen kunne man ikke udrydde, men man kunne udøve barmhjertighed som »en Støttstav for den, der trænger til Støtte«.¹³¹ Det drejede sig i

128 *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., bd. XXVI, s. 234-36.

129 R. Volf: »Indre Mission og kirkelig Fattigpleje«, *Fra Bethesda* 5. årg., 1889, nr. 5 den 3. februar, s. 65-76.

130 *Ibid.* s. 67.

131 *Ibid.* s. 69.

første række om syge, enker og faderløse og i anden række om dem, »der fattes arbejde«. ¹³² Fattigplejen kunne ikke 'arrangeres' fra oven, den måtte gro »i Forhold til det i Menighederne lidt efter lidt vaagnende Liv«. ¹³³ De kristne kærlighedsgjerninger skulle være et supplement til det offentliges initiativer, der på flere områder var nødvendige.

Volf understregede, at frygten, for »at vi her i Hovedstaden skulde forvekle »Ordmission« og »Kjærlighedsgjerningernes Mission«, var aldeles uden Grund«. ¹³⁴ Mål og middel måtte ikke forveksles: »Kun den Kjærlighedsgjerning kan benævnes indre Mission, som kan blive et Middel for Ordets Prædiken«. ¹³⁵ Målet var »at udbrede og befæste Guds Rige«. Utvivlsomt mente han det, men det var også et forsøg på at berolige Vilhelm Beck.

Johannes Clausen

Johannes Carl Emil Clausen ¹³⁶ (1832-1908) blev teologisk kandidat i 1857. Han var fra 1858 til 1863 hjælpepræst i Stenmagle-Stenlille. I samarbejde med Vilhelm Beck lykkedes det ham i 1861 at overtage ledelsen i den i 1853 oprettede lægmandsforening for Indre Mission. Den blev »kirkeliggjort«, og de lægmænd, som hidtil havde domineret den, blev fjernet. Clausen blev medlem af bestyrelsen og fik megen indflydelse på *Indre Missions* position i kirken. Efter 1864-krigen blev han rejsepræst for *Indre Mission*. Fra 1866 til 1877 var han sognepræst i Ryslinge. Han kom senere til Nørre Lyndelse-Højby, i 1885 til Skt. Peders Kirke i Slagelse og i 1895 til Vonsild-Dalby.

I Ryslinge nærmede han sig det grundtvigske. Han medvirkede i 1869 til stiftelsen af *Kirkelig forening for Fyns stift*, der skulle være et supplement til *Indre Mission* og et forum til drøftelse af kirkelige spørgsmål og løsning af praktisk-kirkelige opgaver. Clausen oprettede højskolen i Ryslinge.

Under pres fra Beck, som af taktiske grunde umuligt kunne tolerere en grundtvigsk påvirket mand i bestyrelsen, udtrådte han i 1874 af *Indre Missions* ledelse, men bevarede dog et personligt venskab med Beck. Han var en af hovedmændene bag Bethesda-møderne, som fra 1886 skulle fremme et praktisk samarbejde mellem de kirkelige retninger.

¹³² Ibid. s. 69.

¹³³ Ibid. s. 71.

¹³⁴ Ibid. s. 71; se også R. Volf, »Indre Mission og Kjærlighedsgjerninger«, *Fra Bethesda* 7. årg., 1891, nr. 25, den 21. juni, s. 402.

¹³⁵ Volf 1891, op.cit. s. 403.

¹³⁶ *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., bd. V, s. 304-06.

Clausen ytrede sig i 1889 om menighedsplejen.¹³⁷ Baggrunden var den adresse, som Westergaard og andre havde rettet til landets biskopper.

Der kunne, mente Clausen, være god mening i tanken, fordi »en Fattighjælp, der udskrives ved Lovtvang, mangler selvfølgelig fra Grunden af Betingelserne for at blive en Kjærligheds-Hjælp med opdragende Værd og Betydning«. ¹³⁸ Også humanit funderede sammenslutninger som *Kjøbenhavns Understøttelsesforening* havde sine mangler: »Hvor højt denne end staar over det kommunale Fattigvæsen, fordi den er baaren af menneskelig Kjærlighed, saa staar den for Troen dog langt tilbage for en Fattigpleje, der er baaren af den kristelige Kjærlighed og som har til Maal ikke blot at afhjælpe den timelige, men ogsaa den aandelige nød«. ¹³⁹

En sådan opgave burde og kunne tages op, men det krævede en klarhed i problemstillingen, som endnu ikke var tilvejebragt, fordi man i adressen ikke klart havde skelnet mellem »Folkekirken og Menigheden i denne«. ¹⁴⁰ Ikke alle, der hørte Folkekirken til, tilhørte menigheden, fordi de ikke var omvendte, troende mennesker. Var Folkekirken et med menigheden, var der ingen grund til at prædike til omvendelse. ¹⁴¹

Naar man henvender sig til Menigheden, da stiller man for det første denne en Opgave, som den slet ikke kan løse, og som den heller ikke har Krav fra Herren om, at den særligt skal løse, den Opgave nemlig, at udfylde de dybe Kløfter i Samfundet, væsentlig at bane Vej for Løsningen af de sociale Opgaver. ¹⁴²

Den levende menighed ville have nok at gøre, hvis den – som apostelmenigheden – kunne eller ville hjælpe troens egne og fri dem fra at komme ind under det kommunale fattigvæsen. ¹⁴³ Skulle den gå videre – udover menighedens egen grænse – ville det skabe en fristelse til at dømme udadtil, og det ville være at forlade det grundsynspunkt, »at den største Velsignelse er knyttet til den Kjærligheds-Virksomhed, som sker i Løn«. ¹⁴⁴

137 Johannes Clausen: *Om den af Kirkeraadet anbefalede Menighedspleje*, København, 1889.

138 Ibid. s. 5.

139 Ibid. s. 7.

140 Ibid. s. 7.

141 Ibid. s. 8.

142 Ibid. s. 8.

143 Ibid. s. 9.

144 Ibid. s. 10.

Man måtte derfor, hvis fattigplejen skulle henvende sig til det hele folk og yde bidrag til løsningen også af sociale opgaver, rette henvendelse ikke specielt til den levende menighed, men til hele den Folkekirke i hvilken også de levende menigheder findes.¹⁴⁵ I en folkekirkelig fattigpleje var man fri for at spørge om tro blandt bidragydere og blandt modtagere. Medlemmerne af »den levende Menighed« skulle da »melde sig som Uddelere af de Gaver, som Folk i Sognene ville betro dem, og derved saa meget som muligt faa bragt den kristelige Velsignelse ind i dem«.¹⁴⁶ Menighedsplejen burde snarere være en Folkekirkelig Fattigpleje.¹⁴⁷

Ludvig Koch – en dissident

Hans Ludvig Schiølderup Parelius Koch¹⁴⁸ (1837-1917) blev teologisk kandidat i 1861. Han var i en årrække huslærer, drev en privatskole og var højskoleforstander. I 1871 blev han kaldskapellan i Nykøbing F., 1876 sognepræst i Skelby og Gedesby, 1880 i Brønshøj og Rødovre og fra 1892 i Glostrup. Fra 1883 til 1908 var han provst for Smørum og Sokkelund herreder. Koch var uden tilknytning til nogen vækkelsesretning og byggede som praktisk kirkemand på idealer fra oplysningstiden. Han fastholdt teologiens karakter af videnskab. Derfor udgav han i 1867 et polemisk skrift mod professor i filosofi Rasmus Nielsen (1809–1884) *Theologien er dog en Videnskab* og i 1877 et skrift mod brandesianismen, *Kristendommen og »den frie Tanke«*. Han kastede sig herefter over kirkehistoriske spørgsmål. Han ville skildre rationalismen ikke blot som et kirkeligt forfald, men også som en bevægelse der satte sig gavnlige frugter for eftertiden ved at øve tolerance, samvittighedsfrihed og praktisk social kristendom.

Koch blev umiddelbart før sin død æresdoktor i teologi ved Københavns universitet.

Han havde måske nok sympati for Friis Hansens tanker, for lægmandshenvendelsen til biskopperne og for Schepelerns synspunkter, men han var bekymret for tanken om, at der skulle blive etableret en »Organisation for kristelige Kjærlighedsgerninger«.¹⁴⁹ Han anførte principielt, at der i vore dage

¹⁴⁵ Ibid. s. 11.

¹⁴⁶ Ibid. s. 13.

¹⁴⁷ Ibid. s. 13.

¹⁴⁸ *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., bd. XIII, s. 41-43.

¹⁴⁹ L. Koch: »Nogle Bemærkninger om Kirken og de fattige«, *Fra Bethesda* 1889, 5. årg., nr. 2, den 13. januar, s. 27.

drives et aldeles modbydeligt Lefleri med Medlidenheden med de fattige. Det har længe været en Mode i Literaturen, at fremstille alle fattige som ædle forurettede Mennesker og de rige som ubarmhøjertige Blodsugere. Og det er virkelig lykkedes i denne Tid, som kalder sig realistisk, at fremkalde en Slags Tro paa, at Fattigdommen udelukkende skyldes Samfundets forkvaklede Tilstand, medens man dog skulde tro, at daglig Erfaring maatte lære enhver noget ganske andet. Men denne Sentimentalitet er et stort Samfundsonde; det er ved Hjælp af den, der bestandig fyres under Socialdemokratiets Kjedel, og det er den, der gør det saa vanskeligt at hjælpe, fordi de fattige oplæres til at betragte al Hjælp som et Afdrag paa Samfundets Gjæld til dem, som de ikke vil føle Taknemmelighed for, men kun modtage som et højst utilstrækkeligt Vederlag for, hvad der egentlig tilkommer dem¹⁵⁰ ... men naar der skal komme bedre økonomiske Forhold, saa gjælder det visseligen ikke blot om, at de rige skulle lære at være mere hjælpsomme, men fuldt saa meget om, at de fattige skulle lære Taalmodighed og Taknemmelighed og faa Øjet op for den ikke lille Del af Skylden, som ligger hos dem selv.¹⁵¹

Den sentimentale humanitet demoraliserede de dårligt stillede, der ingenlunde alle var forurettede. Det var derfor en stor fejl at se nød og ulykke som en følge af samfundsforholdene. Det sidste ville ødelægge den moralsk funderede taknemmelighed og erstatte den med en følelse af at have en ret i forhold til samfundet.

For Koch var organisationsdannelse en tvivlsom affære, fordi organisering betød, at giver og modtager ikke ville komme i en direkte relation til hinanden. Den ene mistede glæden ved at give, og den anden mistede muligheden for at vise taknemmelighed – et stadigt tilbagevendende tema.¹⁵²

Hvor det var muligt, burde man derfor holde organiseringen på arms afstand, men diskussionen kunne dog have den gunstige virkning, at den tilskyndede alle til at gøre mere end hidtil for at afhjælpe nøden. En organiseret menighedspleje ved siden af fattigvæsenet og de fattiges kasse var for meget. Koch ville derfor hellere se det som »en passende Opgave for kristne Mennesker at søge at paavirke den almindelige Stemning saaledes, at der baade ved Bestyrelsesvalget til

150 Ibid. s. 25-26.

151 Ibid. s. 26.

152 Ibid. s. 28.

de fattiges kasse og ved Sogneraadsvalgene kom saadanne Mænd i disse, som vilde tage deres Hverv med kristeligt Alvor og huske paa, at naar der forhandlede om Fattigudgifterne, forhandles der om Menneskers Ve og Vel«. ¹⁵³

N.C. Dalhoff

Nicolai Christian Dalhoff¹⁵⁴ (1843-1927) blev teologisk kandidat i 1869. Han var derefter huslærer, en kort tid kapellan i Skørpinge og Fårdrup, indtil han i 1875 blev præst ved Skt. Hans Sindssygehospital. Han var stærkt optaget af arbejdet med de sindssyge. Dalhoff blev i 1880 præst ved *Diakonissestiftelsen* og bevarede denne stilling til 1913. Han var en drivende kraft ved oprettelsen af stiftelsens mange filialer for børn, epileptikere, kronisk syge og brystsvage samt vildfarne kvinder.

Dalhoff stod i nær forbindelse med kristeligt filantropisk arbejde i andre lande og fandt her forbilleder for de institutioner, han selv virkede for at få oprettet i Danmark, særlig for hjemløse og arbejdsløse mænd. Han var medstifter af *Kjøbenhavns Arbejdshjem*, der blev oprettet i 1894 og var en central skikkelse ved stiftelsen af *Landsforeningen Arbejde Adler*. Foreningen blev oprettet i 1911 for at modarbejde tiggeriet ved at oprette hjem, hvor arbejdsløse og hjemløse mænd kunne få ophold mod at udføre et vist arbejde.

Også på andre områder arbejdede han for udvikling af filantropien. Han var således med til at stifte *Selskabet af 7. september 1898* til støtte for faderløs ungdom, der særlig hjalp faderløse børn til uddannelse i håndværks- eller handelslære, og han var i en årrække medlem af styrelsen for *Skt. Stefansforeningen*, der havde sat forskelligt filantropisk arbejde i gang i østjyske købstæder. I årene fra 1885 til 1895 var Dalhoff medlem af tilsynskomiteen for *De Kellerske åndssvageanstalter* og fra 1888 til 1890 af en kommission angående ordningen af åndssvage- og døvstumme-sagen. I 1902 medvirkede han til etableringen af *De samvirkende Menighedsplejer i København*. Tre år senere var han en af lederne af det første nordiske børnesagsmøde i København. Dalhoff udgav i 1900 *Gak hen og gør du ligesaa*, en række forelæsninger over diakoni afholdt på pastoralseminariet.

Han ville i sin lære om diakonien, »det samlede Navn på de Kærlighedsgerninger, som foregaa i den kristne Menighed efter hans Forbillede, hvis Livsopgave efter hans egen Udtalelse var at tjene«, samle de mange erfaringer og lægge dem til rette for en praktisk anvendelse

¹⁵³ Ibid. s. 30-31.

¹⁵⁴ *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg., bd. V, s. 549-50.

med de kristne grundsætninger som prøvesten for de ledende tanker og hovedregler: Hvad vil det sige at tjene? Hvem skal udøve tjenesten? For hvem skal tjenesten udøves? Og hvad skal der ydes?¹⁵⁵

Det er ikke mindst hos Dalhoff, vi møder skellet mellem »Ordets og Bordets Embede«, der springer ud af sontringen mellem at tale og at tjene i menigheden.¹⁵⁶ Tjenesten eller diakonien havde da dem som genstand, der også var timeligt fattige, legemligt syge, hungrige og tørstige, nøgne og bundne, hjælpeløse og hjemløse,¹⁵⁷ thi også »Vorherres Jesu Kristi Gerning ... vedkom det udvortes, timelige og legemlige«.¹⁵⁸

Diakonien måtte kunne »ynkes inderligt«, »arbejde med på Guds Riges Komme og lade dets kommende Herlighed kaste sin Glans ind over de fattige Hjem, den besøger, og de Anstalter, den bygger« og »knytte et personligt Baand mellem Herren og den enkelte, som den har faaet Lov til at hjælpe«.¹⁵⁹

Den første bevæggrund havde diakonien fælles med den humane filantropi, den anden med den kristne socialisme og den tredje med den indre mission. Og dog adskilte den sig i alle tre henseender.

Den religionsløse filantropi mente, at alt var gjort med den udvortes og timelige hjælp, men viste sig derfor ofte frugtesløs og mislykket også i det timelige, fordi mennesket ikke levede af brød alene.¹⁶⁰

Den kristne socialisme tenderede at vægte retfærdighed højere end barmhjertighed, mens diakonien fastholdt, at barmhjertigheden for syndige mennesker i en syndig verden havde fortrin for retfærdigheden.¹⁶¹

I den tredje henseende afhang det lidt af, om man forstod indre mission i dens tyske eller dens engelske aftapning. I den tyske gled de to begreber – indre mission og diakoni – på det nærmeste over i hinanden, som det også skete i Steins tænkning. Nordisk indre mission var mere beslægtet med den engelske indholdsbestemmelse, som i mindre grad direkte fremmede diakonien, men snarere gjorde det indirekte ved at vække og kalde mange af dem, der siden havde taget det diakonale arbejde op.¹⁶²

155 N. Dalhoff: *Gak hen og gør du ligesaa! En Vejledning i praktisk Kristendom*, Odense 1902, s. 2.

156 Ibid. s. 7.

157 Ibid. s. 7.

158 Ibid. s. 9.

159 Ibid. s. 20-21.

160 Ibid. s. 23.

161 Ibid. s. 25.

162 Ibid. s. 26-27.

Diakonien skulle øves til de trængendes bedste og for deres skyld¹⁶³ – de virkelig trængende, ikke de mest påtrængende.¹⁶⁴ Det forudsatte ikke nødvendigvis store pengemæssige ydelser, men langt snarere de råd og den vejledning, som kan gives af personer, »der virkelig ville give sig hen til at bære de andres Byrder i hans Efterfølgelse, som bar vore Sygdomme og tog vore Skrøbeligheder paa sig«. ¹⁶⁵ Diakonien skulle først og fremmest udøves i hjemmene, hvile på »hjælp-til-selvhjælp«, hellere forebygge end helbrede¹⁶⁶ og hellere hjælpe de få til gavns frem for tankeløst, uprøvet og spredt at uddele gaver.¹⁶⁷ Den måtte bygge på en klar skelnen mellem dem, der ikke kunne arbejde, og dem, der kunne,¹⁶⁸ idet den sidste gruppe burde sættes på sådanne prøver, at man kunne skelne mellem dem, som ville, og dem, der ikke ville arbejde. De første skulle man skaffe arbejde, om det var muligt, mens »de sidste bør føle Dovenskabens naturlige Følge, nemlig Sult, og den skal saa enten drive dem til selv at søge Arbejde, eller hvis det Offentlige faar dem at føde, maa det ogsaa faa dem til at give Vederlag for Føden ved tvungent Arbejde« – både for samfundets skyld og for de trængendes egen skyld.¹⁶⁹ Det var en klar markering af den tanke, at den enkelte kunne 'drives til' at søge arbejde, og lykkedes det ikke og skulle det offentlige derfor forsørge dem, måtte konsekvensen være arbejdspligt.

Om »Menighedsforeninger« var det Dalhoffs opfattelse, at hvis de mente at repræsentere den »troende Menighed«, kunne de næppe undgå hykleri og fordærv af det sande og sunde menighedsliv; men åbnede de sig, så alle, der ville, kunne være med, kunne det være et middel til at føre en menighed fremad og udfolde dens barmhjertighedsliv.¹⁷⁰

I princippet burde midlerne tilvejebringes inden for det område, hvor diakonien skulle udøves. Vel kunne offentlig støtte ikke principielt afvises, men »Alligevel har det sine Betænkeligheder at modtage en i alt Fald ikke ubetydelig Understøttelse af den Art; thi det Offentlige vil da heller ikke godt i Længden kunne undlade at drage den understøttede Virksomhed ind under sin Kontrol, maaske under sin Ledelse

163 Ibid. s. 118.

164 Ibid. s. 142.

165 Ibid. s. 122-23.

166 Ibid. s. 136.

167 Ibid. s. 125 ff.

168 Ibid. s. 134.

169 Ibid. s. 134-35.

170 Ibid. s. 153-54.

...«. ¹⁷¹ Netop det problem måtte filantropien dengang og ikke mindst senere ofte befatte sig med.

Diakonien genstand var de trængende, der skulle ydes »det, de trænge til ... Ikke andet, ikke mindre og heller ikke mere ...«. ¹⁷² Just det forudsatte et grundigt kendskab til den virkelige trang i det enkelte tilfælde. ¹⁷³ Hellere, skrev Dalhoff, måtte der ydes hjælp færre steder, men til gavn, end mange steder til ingen nytte. ¹⁷⁴ I praksis handlede den diakonale indsats om brød for de fattige, pleje for de syge og svage, omsorg for børn og unge, frelse for de forvildede og evangeliet for alle. ¹⁷⁵

Virkningshistorie

I de sidste små tyve år har flere forskere været optaget af den filantropiske tænkning i den sidste del af det 20. århundrede. ¹⁷⁶ Flere har set filantropien som forløber for velfærdsstaten, selv om den filantropiske tanke i almindelighed og ideen om et todelt fattigvæsen i særdeleshed i nogen grad blev skrevet ud af historien med vedtagelsen af fattigloven i 1891. Samtidig betød udviklingen i mellemkrigstiden en voksende diskrepans mellem på den ene side den gryende velfærdsstats stadig mere udstrakte brug af et rettighedsprincip i modsætning til filantropiens vægtlægning på den subjektive behovsvurdering.

Lars Bo Kaspersen og Johannes Lindvall har da også argumenteret ikke at kunne finde spor af kristne filantropiske tanker i mellemkrigstidens Danmark. ¹⁷⁷ Det er imidlertid en sandhed med nogen modifikation. Faktisk var den en livlig socialpolitisk debat inden for en sprællevende filantropisk bevægelse. Filantropien spillede i en lang periode en ikke ringe rolle, ligesom politikere og embedsmænd samarbejdede med og regulerede filantropiske organisationer. ¹⁷⁸ Filantropiske initiativer gik ofte forud for statslige, hvorefter staten greb ind med regulering og evt. overtagelse. Det gjaldt fx børne- og alderdomshjem samt sundhedsini-

¹⁷¹ Ibid. s. 193.

¹⁷² Ibid. s. 204.

¹⁷³ Ibid. s. 205.

¹⁷⁴ Ibid. s. 207.

¹⁷⁵ Ibid. s. 211.

¹⁷⁶ Se fx Karin Lützen op. cit. 1998 og Kaspar Villadsen op. cit. 2004.

¹⁷⁷ Lars Bo Kaspersen and Johannes Lindvall: »Why No Religious Politics? The Secularization of Poor Relief and Primary Education in Denmark and Sweden,« *Archives Europennes de Sociologie*, 2008, 49, 1, s. 31–39.

¹⁷⁸ Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen & Søren Kolstrup: »Autonomy, Cooperation or Colonization? Christian Philanthropy and State Welfare in Denmark«, *Journal of Church and State*, 2014, 56, 1, s. 81–104.

tiativer for gravide kvinder og mindre børn. Organisatorisk bør nævnes etableringen af De samvirkende Menighedsplejer i 1902 og Folkekirkenes filantropiske Forbund i 1931, der bl.a. forhandlede med socialminister K.K. Steincke om udformningen af forsorgsloven af 1933. Lederen af Folkekirkenes filantropiske Forbund var dr.theol. Alfred Th. Jørgensen, som i 1939 udgav et værk om filantropiens »teori«.¹⁷⁹

Koordination og professionalisering af filantropien til trods var der vedvarende diskussion om forholdet til det offentlige, der mere eller mindre overtog den infrastruktur, som lå til grund for arbejdet for de vanskeligt stillede. Udviklingen siden den filantropiske debat i slutningen af det 19. århundrede og frem til i dag kan opdeles i tre faser. I den første fase frem til 1933 havde filantropien autonom status som parallelsystem. Med socialreformen af 1933 kan man tale om et kompromis mellem filantropi og offentlig forsorg, mens man senere gled over i en fase, hvor det offentlige i stadig stigende grad strammede grebet om filantropien, der fik status som velfærdsleverandør på det offentliges vilkår.

Det bør på falderebet nævnes, at diakoni som begreb og praksis i de senere år har spillet en stadig stærkere rolle indenfor Folkekirken. Mange stifter har således i erkendelse af, at der er en række sociale opgaver, som det offentlige ikke varetager eller kun varetager mangelfuldt, nedsat diakoniudvalg. Der er for mig ingen tvivl om, at Folkekirken med fordel kan kaste blikket bagud til de ti markante skikkelser i den tidligere filantropiske diskussion. Selv om det nok må erkendes, at deres synspunkter i slutningen af det 19. århundrede primært satte en intern folkekirkelig dagsorden, fordi der samtidig skete et betydeligt omslag i den politiske holdning til det sociale spørgsmål, kan de meget vel medvirke til den genopdagelse af diakonien/filantropien, der spores i aktuel debat.

Summary

Discussions about philanthropy and the Church are presently taking place in the Danish Church (Folkekirken). The aim of this article is to give an indirect contribution to that discussion by revisiting the views of ten outstanding men participating in the debate on Christian philanthropy in the last part of the 19. Century (V. Munck, J.C. Holck, H. Stein, G. Schepelern, H. Westergaard, J. Friis Hansen, R. Volf, J. Clausen, L. Koch and N.C. Dalhoff). Their common view was that human

¹⁷⁹ Alfred Th. Jørgensen: *Filantropi: Vejledning i Offentlig Forsorg og Privat Velgørenhed for Begyndere*, København 1939.

philanthropy was inadequate, because emphasis was given to material needs only where the spiritual dimension was a necessity. Their ideational universe was guided by the view that the Church could not restrict itself to preach the gospel but had to demonstrate the message by deeds of love, that Christian philanthropy could develop bonds across classes and reduce the risk of socialism, that deeds of love presupposed a distinction between the deserving and the undeserving poor, that charity and compassion could not be replaced by principles of rights. The basic question of today – not discussed by the article – is whether the Church has to revitalize philanthropic efforts in a society in which the needy are met with scepticism.

The article is not based on a thematic structure, because the aim has been to recall the thinking of ten men and the men – of whom many have been forgotten – themselves.